

İngiliz Maliyeciler Lord Hobart ve Morgan Hugh Foster'ın İstanbul Serüveni (1861-1863)*

The Mission of British Financial Advisors Lord Hobart and Morgan Hugh Foster in The Ottoman Empire (1861-1863)

HASAN ALİ ÇAKMAK**

Öz

Osmanlı maliyesi üzerine en çok rapor yazılan dönemlerden birisi 1861-1863 yılları arasında yaşanmıştır. İmparatorluk ekonomisinin birçok krizle boğuştuğu ve parasal istikrarsızlığın başkentte ender görülen sosyal içerikli bir kargaşaya yol açtığı bu dönemi diğerlerinden ayıran, yabancı uzmanların da süreci izlemeleri ve devlet adamlarının aldıkları kararlarda aktif bir rol oynamalarıdır. 1861 yılında yaşanan başarısız Mir'as Borçlanması üzerine İngiltere tarafından İstanbul'a gönderilen Lord Hobart ve Morgan Hugh Foster, süreci takip eden bu yabancı uzmanlardan ikisi olup Osmanlı Devleti'nin mali açmazdan kurtularak bir müddet rahat nefes almasına yardımcı olmuşlardır. Düzenledikleri 42 sayfalık raporlarıyla Osmanlı Devleti'nde yıllık bir bütçe yapılıp yayımlanması, millî banka kurulması ve devlet daireleri ile sarayın borçlanma olanağının sınırlandırılması gibi yapısal bazı öneriler getiren bu maliyeciler hakkında az sayıda araştırma bulunmaktadır. Başkentte bulundukları dönem ve raporları ayrı ayrı incelemelere konu olmasına karşın faaliyetleri yerli-yabancı arşiv belgeleri ile gazeteler kullanılıp bir bütün olarak tetkik edilmemiştir. Bu maksatla bu makalede Osmanlı maliyesinin Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra finansal açıdan bozulma süreci irdelenerek tarihsel bir zemin inşa edilip İngiliz maliyecilerin ülkeleri tarafından seçilişi ve görevlendirme süreci ele alınmıştır. Bu şahısların ilk temasları ve icraatına değinildikten sonra raporlarını nasıl tanzim ettikleri, şahit oldukları kayda değer gelişme ve engeller ile Osmanlı maliyesinin modernleşmesine olan katkılarının başarılı olup olmadığı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lord Hobart, Morgan Hugh Foster, Osmanlı Maliyesi, 1861 Mali Krizi.

* Makale geliş tarihi: 8 Aralık 2024, kabul tarihi: 24 Şubat 2025, araştırma makalesi.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis/Türkiye, hacakmak@beu.edu.tr, ORCID

ABSTRACT

Ottoman Empire experienced a period in which a number of reports were written about her financial administration between the years of 1861 and 1863. This process, which led to social unrest in the capital, was notable for the active involvement of foreign experts who closely pursued the situation and influenced key decisions made by Ottoman statesmen. Two such advisors, Lord Hobart and Morgan Hugh Foster, were dispatched by Britain following the failure of the Mirès Loan in 1861. Their interventions played a critical role in rescuing the empire from its financial impasse and providing temporary relief. There is little research on these financial experts who, with the 42-page report they prepared, made structural proposals such as the publication of an annual budget in the Ottoman Empire, the establishment of a national bank, and the limitation of the borrowing capacity of government offices and the palace. While separate studies have explored their presence in the capital and their reports, their activities have not been comprehensively examined using Turkish and foreign archival documents and journals. This article tries to fill this gap by analyzing the decline of the Ottoman financial balance following the Crimean War (1853-1856) and providing a historical context for the crisis. It also deals with the selection and appointment of British financiers, their initial interactions, and the process by which they compiled their reports. The article further examines the challenges they encountered, the key developments they observed, and evaluates whether their contributions to the modernization of the Ottoman finance were successful.

Keywords: Lord Hobart, Morgan Hugh Foster, Ottoman Finance, Financial Crisis of 1861.

Giriş

OSMANLILARIN XIX. asırda yüz yüze geldiği talihsiz gelişmelerden biri Kırım Savaşı'dır. 1853-1856 yılları arasında Rusya ile yaşanan bu savaş Osmanlı Devleti'nin sadece siyasi varlığını değil, finansal istikrarını da tehdit etmiştir. Bu olaya kadar dış ticaret açıkları ve reformların finansmanı için gerekli kaynağı iç-riden karşılayan imparatorluk maliyesi, yerli tüccar ve bankerlere yüksek faizler ödemek zorunda kaldı. Devlet hazinesinin düşük faizlerle dışarıdan borçlanma imkânı şüphesiz vardı. Fakat hizişleşmeler olmasına karşın yüzyıllardır süregelen büyük devlet imajı hükûmet adamlarını ancak Rusya ile yapılacak savaşın devasa bir maliyetle biteceğini tahmin etmelerinden sonra böyle bir kanala müracaata mahkûm ve ikna edebilecekti.¹

Söz konusu çerçevede Osmanlı Devleti'nin müttefiki İngiltere ve Fransa devletlerinin himayelerinde aracı kuruluşlarla 1854 ve 1855 yıllarında iki borçlanma sözleşmesi imzalandı. Uzun vadeli bu borçlardan hazineye yaklaşık olarak 7.151.000 sterlin civarında bir para girişi sağlandı.² Bu meblağ ele geçinceye kadar ordunun

¹ Abdurrahman Şeref, "Ecânibden İlk İstikrâz Teşebbüsümüze Ait Birkaç Vesîka," *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 30 (1330), s. 321-337; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12, yay. Cavit Baysun, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953), s. 22.

² Şevket Kâmil Akar ve Hüseyin Al, *Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları 1854-1856*, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2003), s. 16-25.

ihtiyaçlarının karşılanması için halktan ve memurlardan *iane* adı altında aynî ve nakdî yardımlar toplandı.³ Ayrıca günlük alışverişlerde görülen ufaklık para kıtlığını hafifletebilmek için top kırıklarından bakır paralar basıldı.⁴ İç borçlanma uygulamasına devam edilip piyasaya yeni faizli-faizsiz kaimeler ve %10 faizli olup üç yıl vadeli *esham-ı mümtaze* adlı senetler sürüldü. Galata kreditorlerinden alınan avanslarla birlikte ele geçen tüm kaynak harp masraflarına ucu ucuna yetebildi.⁵

Kırım Savaşı sona erince Bâbiâli iç borçlarının tasfiyesiyle meşgul oldu. Bu amaçla Haziran 1856'da İstanbul'da şube açan Londra merkezli Ottoman Bank'ın Genel Müdürü Falconnet'nin tavsiyesine uyularak ilk defa bu borçların birleştirilip tek bir senet bünyesinde toplanmasına karar verildi.⁶ Yeni *esham (esham-ı cedide)* adı verilen ve tedavül müddeti beş yıllı sınırlı olacak olan bu senetten ilk etapta 2,5 milyon lira çıkarılacak ve saray hazinesinin borçları, piyasadaki kaimeler ile ödeme süresi gelen *esham-ı mümtaze* ortadan kaldırılacaktı.⁷ Bir müddet sonra bu planın harfi harfine uygulanamayacağı anlaşılmıştır. Devrin idarecileri 1857 yılında nakden karşılıklarını ödeyemediği *esham-ı mümtazelerin* bir bölümünü %8 faizli yeni tertip *esham-ı mümtazeler* ile değiştirmiş, bir kısmını da hazine tahvili ihraç ederek itfa etmeye çalışmıştır.⁸ Faiz maliyeti yükünü azaltabilmek amacıyla 1858 yılında itibari tutarı 5 milyon sterlin olan bir dış borçlanma yaparak faizli kaime uygulamasına son vermiştir.⁹ Saray hazinesine ait borç stoku ise ertesi sene “on senelik sergiler” adıyla %6 faizli ve emisyon tutarı 4,25 milyon lira olan bir iç borçlanma tahvili çıkarılarak ödenmiştir.¹⁰ Bütün bu tedbirler kamu maliyesinin istikrarlı bir biçimde borçlanmasını sağlamaktan ziyade daha da kötü bir hâle getirmiştir.

Bâbiâli biriken borçlarını, II. Mahmud (1808-1839) döneminden beri parasal istikrarını zedeleyen mağşuş sikkeleri ve kaimeleri ortadan kaldırabilmek için millî bir devlet bankası kurmayı da gündemine almıştır.¹¹ Bu operasyonun gerektireceği parasal yük ağır olduğu için belirlediği şartları kabul edebilecek sermayedarlar bulmakta zorlanmıştır. Uzun ve çetrefilli bir müzakere sürecinden sonra 19 Mayıs

³ Besim Özcan, *Kırım Savaşı'nda Mali Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti (1853-1856)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1997), s. 86; Erdoğan Keleş, “Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Finansmanı ve Buna Dair Bir Defterin Değerlendirilmesi,” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 27 (2010), s. 125-131.

⁴ Hüseyin Al ve Şevket Kâmil Akar, *Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme: Osmanlı Para Reformu*, (Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2014), s. 117.

⁵ Ali Akyıldız, “Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlanmalar,” *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856) Bildiriler*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2007), s. 11-18.

⁶ Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, (İstanbul: Tarih Vakfı, 2000), s. 52; 99; Active Academy Finans Merkezi, “Mr. Falconnet'in Konsolidasyon Projesi,” *Active: Bankacılık ve Finans Dergisi*, 24 (2002), s. 86.

⁷ Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 74-75.

⁸ Akyıldız, *Para Pul Oldu*, s. 74.

⁹ Hüseyin Al ve Şevket K. Akar, *Osmanlı'dan Günümüze Borsa: Galata Borsası 1830-1873*, (İstanbul: Borsa İstanbul, 2013), s. 119.

¹⁰ Esmâ Gül Yetiş Doğan, *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme 1839-1881*, (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2022), s. 138.

¹¹ Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s. 60; Erol Ortabağ, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*, (İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 2018), s. 27 vd.

1858'de Paxton-Wilkin finans ortaklığına ait Türkistan Bankası ile sağladığı uzlaşma umutlarını yeşerttiyse de 1858 Borçlanması kaimelerin tamamını piyasadan çekmeye yetmeyince banka faaliyete geçememiştir.¹²

Öte yandan bütçe dengesini sağlamanın ehemmiyeti malum olduğundan iki yıl arayla Avusturya ve Fransa'dan iki uzman (Lackenbahr ve Ploeuc) getirilir.¹³ Bu kişiler Ottoman Bank Müdürü Falconnet ile birlikte önce Islahat-ı Maliye Komisyonu adı verilen bir birimde, ardından Temmuz 1860'ta kurulan Meclis-i Âlî-i Hazâin'de imparatorluğun genel bütçesinin tanzimi, hazine gelirlerinin arttırılması ve masraflarında kesintilere gidilmesi hususlarında neler yapılabileceğini tartışırlar.¹⁴ Bu arada piyasaya 1859-1860 yılları arasında iki tertip olarak 4.375.000 mecdiye altını değerinde esham-ı cedide sürülmüştür.¹⁵ Ayrıca Dürziler ve Maruniler arasında Cebel-i Lübnan'da çıkan çatışmalardan zarar gören gayrimüslimlerin maddi kayıplarını telafi etmek için *Şam sergileri* adıyla %6 faizli ve 1 milyon liralık iç borçlanma senetleri çıkarılır.¹⁶

Faizsiz kaimelerin kaldırılması üzerinde de önemle durulur. Bu paralardan ötürü çok büyük maddi zararlara uğrayan İstanbul halkından 30 milyon kuruş civarında bir iane toplanıp Galata bankerlerinin bir araya gelerek kurdukları Şirket-i Maliye'den de 50 milyon kuruş borç alınır.¹⁷ Fakat bu girişimler tüm kaime-leri tasfiye etmeye yetmeyecektir. Üstelik piyasada yüksek satış hacmine ulaşan ve vadeleri yaklaşmasına karşın nakden ödenemeyeceği anlaşılan esham-ı mümtaze tahvillerinin ödeme süresi de bir sene uzatılacaktır.¹⁸

1860 yılının ikinci yarısında biriken iç borçlar ve piyasayı allak bullak eden kaimelerin ortadan kaldırılması için dış borçlanmanın gerekliliği kaçınılmaz hâle gelmiş, hazinenin temel ihtiyacı 200.000 keseye ulaşmıştır.¹⁹ Bu cümleden olarak Osmanlı hükûmeti İngiltere ve Fransa'nın kefaletini temin etmenin yollarını aramaya başlar. En başta yurt dışından getirttiği maliye uzmanlarının çalışmalarını dış borçlanmayı kolaylaştırmak için kullanmak istemişse de başaramamıştır.²⁰ Zira yabancı diplomatik çevrelerde bu şahıslara Osmanlı idarecileri tarafından taahhüt edilen yetkilerin verilmediği görüşü hâkimdi. İngiltere Elçisi Henry Bulwer

¹² Hüseyin Al, Şevket K. Akar ve Kaya Bayraktar, *Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme: Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları*, (Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2014), s. 147-151.

¹³ Antonin du Velay, *Essai sur l'histoire financière de la Turquie*, (Paris: Arthur Rousseau, 1903), s. 114.

¹⁴ Hasan Ali Çakmak, *Meclis-i Âlî-i Hazâin: Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri (1860-1866)*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2023), s. 49-87.

¹⁵ Akyıldız, *Para Pul Oldu*, s. 77; Al ve Akar, *Galata Borsası*, s. 114.

¹⁶ Esmâ Gül Yetiş Doğan, "1860-61 Suriye Olayları, Tazminat ve Şam Sergileri," *Belleten*, 310 (2023), s. 974.

¹⁷ Nazım Ragıp, "Osmanlı İstikrazları," *İstisare*, 10 (1324), s. 448-449; Akyıldız, *Para Pul Oldu*, s. 97-100; Hüseyin Al, *Osmanlı Devleti'nde Kambyo İstikrarı Uygulaması (1839-1863)*, (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011), s. 47 vd.

¹⁸ Al ve Akar, *Galata Borsası*, s. 104-106; Çakmak, *Meclis-i Âlî-i Hazâin*, s. 63-65.

¹⁹ Hasan Ali Çakmak, "Fransız Maliyeci Marquis de Ploeuc'ün İstanbul Serüveni (1859-1867)," *Aşk ile Çalışan Yorulmaz: Ali Akyıldız Armağanı*, ed. Mehmed Yaşar Ertaş, İlhami Yurdakul ve Ömerül Faruk Bölükbaşı, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2023), s. 226.

²⁰ Çakmak, *Meclis-i Âlî-i Hazâin*, s. 46; Çakmak, "Marquis de Ploeuc", s. 222-223.

uzmanların sayılarını dahi yetersiz buluyordu.²¹ Ülkesinin garanti edeceği bir borçlanmanın gerçekleşebilmesi için Osmanlı maliyesinin uluslararası anlamda tam bir denetime açılmasını öneriyordu.²² Fransız elçi Marquis de Valette'in teklifi de pek farklı değildi. Temerrüt arifesinde olan Osmanlı maliyesinin durumunun büyük devletlerin memurlarına bırakıldığı takdirde düzelebileceğini umuyordu.²³

Osmanlı Maliyesinde Temerrüt Hâlinin Ortaya Çıkışı

Bâbîâli mali kontrol taleplerine soğuk yaklaşıyordu. İngiltere ve Fransa'dan gönderilecek iki yabancı uzmanı kabul edebileceğini ve borçlanma hasılatının bu uzmanların gözetiminde harcanacağını duyurmaktaydı.²⁴ Fakat söz konusu uzmanların doğrudan Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmesini istiyor, dış borçlanma sürecini kolaylaştırmadıkları takdirde gelmelerinde bir mana görmüyordu.²⁵ Tüm çabalara rağmen devletlerin alınacak borca kefil olmaları sağlanamadığı gibi sermaye piyasalarının güçlü aktörleri de anlaşmaya ikna edilemedi. Uzun süren görüşmelerden sonra Paris'te öz varlığı yetersiz ve para getirecek yerde kaynak ve zaman israfına yol açacak Musevi bir bankerle uzlaşılabildi. Jules Mirès adındaki bu şahısla Ekim 1860 sonunda ağır şartlarda 36 yıl vadeli 400 milyon franklık (16 milyon sterlin) bir anlaşma yapıldı.²⁶ Fransız iş adamı aynı zamanda Osmanlı hükûmetinden emisyon imtiyazı alan Türkistan Bankası ile de ortak olup borçlanmanın Londra'da çıkacak tahvillerinin ihraç yetkisini bu bankaya havale etti.²⁷

Bâbîâli'nin bir dış borç mukavelesi imzaladığı haberi içeride ve dışarıda beklemeye tahammülü kalmayan bütün alacaklıları harekete geçirdi. Özellikle Avrupa piyasalarına üç ay vadeli çektikleri hatır poliçeleriyle devlet hazinesine kısa vadeli kaynak sağlayan yerli bankerlerin yurt dışına olan borçları gittikçe artıyordu. Ödemelerini zamanında yapamadıkları için finans çevrelerinde itibarları azalmaya başlamıştı. Bunun üzerine bu şahısların bir kısmı hükûmete başvurarak alacaklarını Mirès'e devretmeyi önerdiyse de büyük bir güvensizlik manasına geleceğinden kesin bir dille reddedildi.²⁸

Mirès Borçlanması çok vakit geçmeden o sırada Cebel-i Lübnan olaylarıyla ilgilenen Fransa hükûmetinin süreci siyasileştirmesi ve çıkar elde etmek için

²¹ Hasan Ali Çakmak, "Ottoman Bank Müdürü Francis de Palézieux Falconnet'nin İstanbul Serüveni (1856-1861)," *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 1 (2024), s. 86.

²² A. du Velay, *Essai sur l'histoire financière de la Turquie*, s. 156.

²³ Charles Morawitz, *Les Finances de la Turquie*, (Paris: Guillaumin et cie, 1902), s. 34; Esmâ Gül Yetiş Doğan ve Şevket Kâmil Akar, "Osmanlı Devleti'nde Modern Borçlanmanın Gelişimi," *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz: Gerçeklik Algı Kuram Uygulama*, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2023), s. 283-287.

²⁴ Hüseyin Al ve Şevket K. Akar, "Uluslararası Finans Politik Açısından 1860-61 Suriye Bunalımı ve Mirès Borçlanması," *Tarih Dergisi*, 45 (2007), s. 85.

²⁵ BOA, İ.HR, 179/9915, 2 Kasım 1860 (17 R 1277).

²⁶ Nihad Sayar, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, (İstanbul: Nihad Sayar Vakfı, 1977), s. 195; Haydar Kazgan, *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*, (Ankara: Efil Yayınevi, 2022), s. 150 vd.

²⁷ Hasan Ferid, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi: Bankacılık*, haz. Mehmet Hakan Sağlam, (İstanbul: Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, 2008), III, s. 19.

²⁸ İ. Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, (İstanbul: Ekin Basımevi, 1964), s. 34.

kullanmasının kurbanı oldu.²⁹ Zira istikrazın Paris Borsası'na kaydedilmesine izin verilmemesi bankerin hâlihazırda tartışılan itibarını sarstığı gibi bir müddet sonra başka bir meseleden dolayı şikâyet üzerine tutuklanması da Osmanlı Devleti'ne yapılacak ödemelerin ertelenmesine yol açacaktı.³⁰ Para bulunamayınca vadeleri yaklaşan hazine tahvilleri *tahvilat-ı mümtaze* adı altında yeni bir iç borçlanma aracına dönüştürülecek ve piyasaya 12,5 milyon liralık faizsiz kaimenin sürülmesi kararlaştırılacaktı.³¹

Hâl böyleyken ortaya çıkacak vahameti önceden sezen Bâbîâlî, ekonomi daha fazla kötüleşmeden bir ültimat kaleme alarak Fransa hükûmetini uyardı. Devlet hazinesinin Galata sarraflarına 5 milyon sterlin borcunun olduğunu, bunların hakiki alacaklılarının İngiltere ve Fransa'da bulunduğunu ve sadece Banque de France'ın (Fransa Bankası) alacağının 40 milyon franga ulaştığını yazdı. Osmanlı ülkesinden çekilen poliçeler iskonto edilmeye devam edilmezse siyasi sonuçları da olacak zincirleme bir iflas meydana gelebileceğini hatırlatarak 1820'li yıllarda adı konulan Osmanlı topraklarının paylaşılması projesinin (*Şark Meselesi*)³² tekrar yaşanabileceğine işaret etti.³³ Hükûmetin özellikle Şark Meselesi hususundaki endişelerinde haklı nedenleri olduğu söylenebilir. Zira Reşid Paşa'nın sadrazam olarak görev yaptığı 1852 yılında Maliye Hazinesi'nin açığının kapatılması ve Dersaadet Bankası'nın borçlarının ödenmesi için yapılan başarısız borçlanma girişimi unutulmamıştı.³⁴ Bu borçlanmanın Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) emriyle feshedilmesi üzerine ödenmiş olan birinci taksidinin iadesinde sıkıntılar yaşanmış, bu durum Kırım Savaşı'nın çıkmasına sebep olan hadiselerden Prens Menşikov'un İstanbul'a gelişine zemin hazırlamıştı.³⁵

İngiltere ve Fransa'nın elçileri de ülkelerini bir süredir imparatorlukta mali sorunlar hakkında bilgilendirmekte ve Osmanlı maliyesinde yaşanacak bir çöküşten kendi yurttaşlarının da zarar göreceklerini belirtmekteydi. İstanbul Sefiri Henry Bulwer, Osmanlı Devleti'nin dışarıdan borçlanamaması hâlinde İngiliz tüccarların dört ya da beş milyon sterlin civarında bir parasal kaybı olacağını yazarken Paris Elçisi Henry Wellesley (Lord Cowley) de benzer kaygıları dile getirmekteydi.³⁶

²⁹ Al ve Akar, "Mirès Borçlanması", s. 106-111.

³⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, (Ankara: Maliye Tetkik Kurulu, 1977), III, s. 133; Şükrü Baban, "Tanzimat ve Para," *Tanzimat I*, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), s. 251.

³¹ Ali Akyıldız, "Kaime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIV, 2001, s. 212-215; Y. Doğan, *İç Borçlanma*, s. 134-135; 76. Faizsiz kaimeler Cidde ve Yemen eyaletleri dışında ülke çapına yaygınlaştırılmak için çıkarılmıştı. 1862 Martı'ndan itibaren geçerli olacak, sürüm miktarı 10 milyon lirayı pek geçmeyecekti.

³² Osmanlı topraklarının Batılı devletler tarafından bölünmesi ve paylaşılması girişimlerini kavramsal manada tek çatı altında toplayan bu nitelemenin genel bir tarihi hakkında bkz. John Arthure Ransome Mariott, *The Eastern Question*, (Oxford: Clarendon Press, 1924); Azmi Özcan, "Şark Meselesi Kimin Meselesidir?," *Prof. Dr. Atilla Çetin'e Armağan*, (Sakarya: Sakarya Belediyesi, 2016), s. 61-67.

³³ A. du Velay, *Essai sur l'histoire financière de la Turquie*, s. 165-166.

³⁴ Hüseyin Al ve Şevket K. Akar, "Dersaadet Bankası'nın Tasfiyesi ve 1852 Borçlanması," *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 4 (2006), s. 149-207.

³⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), II, s. 757.

³⁶ Hüseyin Al ve Şevket Kâmil Akar, "Osmanlı Maliyesinde Kısır Döngü ve 1861 Ticarî Krizi," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 18 (2008), s. 63.

Fransa Sefiri Marquis de Valette yurttaşlarına her bakımdan puslu olarak nitelenebilecek bu ortamda şeffaflığa ve kurallara riayet eden ticari kuruluşlara yatırım yapmalarını tavsiye etmekteydi.³⁷

Şubat 1861'de İngiltere için önemli bir kayıp da doğudaki çıkarlarını temsil eden kurumlardan Ottoman Bank'ın müdürü Falconnet'nin ölümü oldu. 1856 yılından beri yaptığı çalışmalarla bankanın Osmanlı topraklarında ticari ve politik bir güce ulaşmasını sağlayan bu başarılı finansçının vefatı kurumun geleceğini tartışmalı hâle getirmiş ve Bâbîâli'de de bazı görevler üstlenmesi hasebiyle İngiltere'yi tecrübeli bir mümessilden mahrum bırakmıştı.³⁸ Aynı tarihlerde korkulanın önüne geçilemedi. Osmanlı hazinesinin piyasaya olan borçlarını peşi sıra ertelemesi üzerine yerli bankerlerin temerrüde düşmesiyle İstanbul'dan Marsilya ve Londra'ya kadar yayılacak bir mali buhran patlak verdi.³⁹ Avrupa'ya önemli miktarda altın ve gümüş çıkarıldı. Mayıs 1861'de sterlinin değeri kaime karşısında hızla yükselerek 200 kuruşu geçti.⁴⁰ Osmanlı yönetimi öyle zor bir duruma düşmüştü ki, iç ve dış borçlarının toplamı bütçedeki gelirlerinin beş misline ulaşmıştı.⁴¹

Büyük Devletlerin Müdahalesi ve İngiliz Uzmanların Belirlenmesi

Osmanlı Devleti'nin siyasi bütünlüğüne kefil olan İngiltere ve Fransa burada gelişen temerrüt hâlinin çıkarlarını daha fazla zedelemesine duyarsız kalamadı. Bâbîâli'nin yabancı uzmanların devlet hizmetine girmesine dair ısrarından da vazgeçtiğini anlayınca İstanbul'a temsilcilerini yollamaya karar verdi. Konumuz olan İngiliz maliyecilere değinmeden önce kısaca Fransa'nın gönderdiği Baron Doyen'in misyonundan bahsedelim. Banque de France'ın müdür yardımcısı (*sous gouverneur*) olan Doyen, özellikle seçilen bir şahıstı. Zira bankanın Marsilya şubesinin portföyünde İstanbullu bankerlere ait senetlerin değeri Ekim 1860 ile Mart 1861 arasında büyük bir artışa geçerek 20 milyon frangın üzerine çıkmıştı.⁴² Osmanlı hazinesinden alacakları bulunan bankerler taahhütlerini yerine getiremediği için bu senetlerin kademeli olarak azaltılması kabil olmadı. Ancak Baron Doyen ile Maliye Nazırı Tevfik Paşa arasında yapılan görüşmelerin akabinde Osmanlı Devleti'nin bankerlere 8 milyon frank bir borcunun olduğu ortaya çıkınca 18 taksite bölünen bu borcun ödenip bankerlerin temerrütten kurtulmaları sağlandı.⁴³ Müteakiben Mirès İstikrazının Paris'te tasfiye edilmesi sonucunda da Osmanlı hazinesine 1.401.000 liraya yakın bir para girişi oldu.⁴⁴

³⁷ A. du Velay, *Essai sur l'histoire financière de la Turquie*, s. 119.

³⁸ Çakmak, "Ottoman Bank", s. 127-129.

³⁹ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na*, çev. Babür Kuzucu, (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1975), II, s. 765-766.

⁴⁰ Andre Autheman, *Bank-ı Osmani-i Şahane: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2002), s. 31.

⁴¹ Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), s. 25; Al ve Akar, *Galata Borsası*, s. 98.

⁴² Alain Plessis, *La Politique de la Banque de France de 1851 à 1870*, (Genève: Librairie Droz, 1985), s. 213.

⁴³ Al ve Akar, "1861 Ticarî Krizi", s. 75.

⁴⁴ Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), s. 67.

Kriz Londra ile finansal iş birliklerde bulunan tüccarların da iflasla yüzleşmeleri ile sonuçlanmıştı. Bilhassa İzmir ve çevresinde yatırımları bulunan Francis Ede ve İngiltere'nin Levant ticaretinde öncü bir rolü olan Rodocanachi isimli iki büyük şirketin batmasına dair haberler şaşırtıcı bir etki yaratmıştı.⁴⁵ Bu kurumları Scarlatto M. Maurogordato, F. Whittall, Luttari ve Armstrong&Pelton şirketleri takip etti.⁴⁶ Ayrıca ellerinde bol miktarda Osmanlı tahvili bulunan İngiliz vatandaşlarının zarar etme riski meydana çıktı.⁴⁷ Bu durum Osmanlı tahvillerinin bir alıcısı, Türkistan Bankası'nın Londra müdürlerinden ve Şark Meselesi adlı "musibet-i siyasiyenin" amansız bir takipçisi olan İngiliz siyasetçi William E. Gladstone'un uyarılarına kulak kabartılmasına neden oldu.⁴⁸ Payitahta yabancı uzmanlar gönderilmesi için kendi hükûmetine öteden beri telkinlerde bulunan bu eski Board of Trade (Ticaret Kurulu) başkanının önerisi üzerine kırklı yaşlarda iki soylu bürokrat olan Lord Hobart (ö. 1875) ve Morgan Hugh Foster (ö. 1889) kritik göreve layık görüldü.⁴⁹

8 Aralık 1818'de doğan Lord Hobart, Buckinghamshire Kontu August Hobart ile Kraliyet Avukatı (*serjeant at law*) John Williams'ın kızı Mary'nin oğluydu. İlk ve orta öğrenimini Surrey'de bulunan Cheams School ve Oxford bünyesindeki Trinity College'da gördü. 1840 yılında kâtip olarak Board of Trade'de kariyerine ilk adımı attı. İki yıl sonra Sir Henry Ellis'in maiyetinde Brezilya İmparatoru II. Pedro ile görüşmek için diplomatik bir görev üstlenmesi ile tanınan bir isim hâline geldi. 1854 yılında İngiliz kolonileri idaresinin başındaki Lord George Grey'in hususi kâtipliğine atanan Lord Hobart, Kırım Savaşı'na karşı olması hasebiyle istifa etmek zorunda kaldı.⁵⁰ Antonin du Velay ve Donald Blaisdell gibi tarihçiler onun 1855 yılında Osmanlı Devleti'nin aldığı ikinci dış borcun savaşın masraflarına harcanıp harcanmadığını gözetmek için kurulan komisyonunda çalıştığını belirtirler.⁵¹ Ancak lordun o sırada Board of Trade'e geri döndüğü bilinmektedir ve İngiltere namına komisyonda görevli şahsın adının da Edmund Hornby olduğu tespit edilebilmektedir.⁵²

Morgan Hugh Foster ise Bamburgh Kalesi ve Atherstone'u mesken tutan eski ve asil Foster sülalesinden gelmekteydi. John-Amelia Foster çiftinin bir oğlu olarak

⁴⁵ *The Gentleman's Magazine*, (London: William Pickering, 1841), XVI, s. 530; James Lewis Farley, *The Resources of Turkey*, (London: Longman, Green and Roberts, 1862), s. III.

⁴⁶ Al ve Akar, "1861 Ticarî Krizi", s. 70.

⁴⁷ Mehmet Hakan Sağlam, *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum (1875-1881): Rûsûm-ı Sitte'den Duyûn-ı Umûmiyye'ye*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016), s. 14.

⁴⁸ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), I, s. 20; Philip L. Cottrell, "A Survey of European Investment in Turkey, 1854-1914: Banks and the Finance of the State and Railway Construction," *East Meets West*, (England: Ashgate, 2008), s. 82; Al, Akar ve Bayraktar, *Merkez Bankası Arayışları*, s. 152.

⁴⁹ *Gladstone to His Wife*, (London: Methuen and Co, 1936), s. 47; Laurence M. Guymer, *Curing The Sick Man: Sir Henry Bulwer and the Ottoman Empire, 1858-1865*, (PHD Thesis), University of East Anglia, 2009, s. 148.

⁵⁰ *The Times*, 26 Aralık 1885, s. 4; Bernard Burke and Ashworth P. Burke, *The Genealogical and Heraldic Dictionary of the Peerage and Baronetage*, (London: Harrison and Sons, 1914), s. 327.

⁵¹ A. du Velay, *Essai sur l'histoire financière de la Turquie*, s. 114; Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, (New York: Columbia University Press, 1929), s. 26-30.

⁵² Olivie Anderson, "Great Britain and the Beginings of Ottoman Public Debt," *The Historical Journal*, 1 (1964), s. 59.

1815 yılında doğdu.⁵³ İyi bir eğitim gördükten sonra 1832'de Başhazinedarlık'ta (Paymaster's General's Office) kâtip olarak çalışmaya başlayan Foster, 1855 yılında devlet hazinesine geçinceye kadar burada önemli vazifeleri yerine getirdi. Avrupa'nın Hannover ve Viyana gibi belli başlı şehirlerini ziyaret etti. Kırım Savaşı ile ilgili bazı hazırlıkların yapılmasında görev üstlendi ve 1859'da muavin olarak tekrar Başhazinedarlık kurumuna atandı.⁵⁴

Temerrütten Teceddüde: Lord Hobart ve Morgan Foster'ın İlk İcraatı

Lord Hobart ve Morgan Hugh Foster 23 Mayıs 1861 günü deniz yoluyla İstanbul'a vardılar.⁵⁵ Osmanlı yöneticileri tarafından son derece iyi karşılandılar.⁵⁶ Laurence Guymen, Bâbıâli binasına yakın bir yerde çalışmaya başladıklarından bahsetmektedir.⁵⁷ Osmanlı arşivlerinde kendilerine maaş tahsisinin yapıldığına dair bir bilgiye rastlanmaması, doğrudan buradaki bürokrasinin hizmetine girmemelerinden kaynaklanmış olabilir.

İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarının farkında olan her İngiliz bürokrat açısından Osmanlı İmparatorluğu şüphesiz derinlemesine bilinmesi ve araştırılması gereken bir ülkeydi. Buna rağmen Hobart-Foster misyonunun İngiliz parlamentosundaki her vekil tarafından hoş karşılandığı pek söylenemez. Örneğin, Lord Hobart'ın ileride hakkında bir eser yazacağı Richard Cobden, bir demecinde İngiltere'nin Fas ve Çin'e de uzman göndermesini örnek vererek söz konusu bürokratların Osmanlı Devleti'ne gönderilmesini eleştirmiştir. Bu gibi faaliyetler devam ettiği takdirde ülkesinin Hollandalı ve İsviçreli açıkgöz maliyecilerin uzmanlığına ihtiyacı olacağını beyan etmiştir.⁵⁸ Şüphesiz bu yorumun temelinde yatan sebeplerden biri Levant'tan Avrupa'ya uzandığı belirtilen yukarıdaki ticari krizin İngiltere'ye de olumsuz yansımasıydı. 1859-1860 yılında denizaşırı kolonileri bulunan Britanya'nın bütçesindeki masraflar azalmıştı.⁵⁹ Buna karşın 1860'ta Rusya ve İran dışındaki Asya kıtasına yapılan ihracatı sonraki iki seneyi de kapsayacak bir biçimde %33'ten %24,2'ye düşmüştür ki bu husus, bilhassa, Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu buhranın nüfuz alanının genişliği ve tahrip edici niteliğinden doğmuştur denebilir.⁶⁰

⁵³ <https://fosterhillroadcemetery.co.uk/the-foster-family-of-brickhill-house/> [Erişim tarihi: 18.11.2024].

⁵⁴ *L'Orient Illustré*, 30 Ocak 1875, s. 353; Edward Hertslet, *The Foreign List*, (London: Harrison, 1878), s. 97.

⁵⁵ *Journal de Constantinople*, 28 Mayıs 1861, s. 3; Leland Hamilton Jenks, *The Migration of British Capital to 1875*, (London: Alfred A. Knoff, 1927), s. 307.

⁵⁶ *Hansard's Parliamentary Debates*, (London: Cornelius Buck, 1862), CLXV, s. 1520.

⁵⁷ Guymen, "Henry Bulwer", s. 154.

⁵⁸ *Hansard's Parliamentary Debates*, (London: Cornelius Buck, 1862), CLXVIII, s. 70; Ramazan Kurtoğlu, *Türkiye Ekonomisi (1838-2010)*, (Ankara: Orion Kitabevi, 2015), s. 122.

⁵⁹ E. D. Steele, *Palmerston and Liberalism (1855-1865)*, (UK: Cambridge University Press, 1991), s. 219.

⁶⁰ R.P.T. Davenport-Hines and Geoffrey Jones *British Business in Asia Since 1860*, (New York: Cambridge: 1989), s. 3; Philip Cottrell, *Investment Banking in England: 1856-1881*, (New York: Routledge, 2013), VII, s. 180.

Görsel 1: Lord Hobart⁶¹Görsel 2: Morgan Foster⁶²

Hobart ve Foster, Osmanlı maliyesini yakından tanıyan isimler değillerdi. Bu yüzden analiz yapabilmek için resmî belgelere ihtiyaç duyuyorlardı. Ancak Osmanlı maliyecilerinin yabancı bir ülkenin görevlilerine malumat vermekte gösterdiği isteksizlik, elde bulunan verilerin eksikliği ve sistematik bir biçimde düzenlenmemiş olması Hobart ve Foster'ın belgelere vukufiyetlerini geciktirecekti; nitekim göreve başladıkları tarihten itibaren ilk beş hafta hiçbir resmî vesika alamamışlardı.⁶³ Böyle bir ortamda başkentin gündemini bir de Sultan Abdülmecid'in İhlamur Kasrında 25 Haziran 1861'deki vefatı meşgul etmeye başlamıştır. Devleti tarafından iki maliyeciye yardımcı olmakla görevlendirilen İngiliz elçi Henry Bulwer ortalık yatıştıktan sonra bir yazı yazıp Osmanlı yöneticilerinden mali arşivlere erişmekte güçlük çeken Hobart ve Foster'a yardım etmelerini rica etmiştir.⁶⁴ Bu isteğe beklenen yanıt verilmemiş olmalı ki 8 Temmuz 1861'de bizzat iki maliyeci sadarete başvurup devletin iç ve dış borçlarının miktarı, bunların ödenme takvimleri, gösterilen teminatlar, faiz ödemelerinin miktarı, Nizamiye ve Tersane hazinelerinden alacaklı olanların isimleri, damga ve tütüne dair yapılan nizamnameler hakkında bilgi talebinde bulunmuşlardır.⁶⁵

⁶¹ <https://sriramv.com/2017/06/14/the-indian-charivari-series-lord-hobart/> [Erişim tarihi: 18.11.2024].

⁶² *L'Orient Illustré*, 30 Ocak 1875, s. 353-354.

⁶³ *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*, der. Nezih Varcan, (Ankara: Maliye Bakanlığı, 2000), s. 15; *The Morning Chronicle*, 11 Haziran 1865, s. 5; Guymer, "Henry Bulwer", s. 154.

⁶⁴ BOA, HR.SYS, 1892/8, 29 Haziran 1861.

⁶⁵ BOA, HR.TO, 376/30, 28 Temmuz 1861.

Bâbîâli tarafından İngiliz maliyecilere olan temkinli yaklaşımın, ekonomik durumun vahim bir hâl almasından sonra yavaş yavaş terk edilmeye başlandığı söylenebilir. Gecikmeler olsa da resmî belgelere ulaşma noktasında gösterilen direnç kırılır. Fakat bu sefer de iki maliyeci açısından başka bir sorun baş gösterir. Bu da elde edilen bilgilerin doğru ve yeterli olup olmadığıdır. Zira Osmanlı maliyesinde bilhassa farklı türdeki iç borçların alındıkları yerlerin merkezî kaydı tutulmuyordu.⁶⁶ Bundan dolayı veri kaynaklarını çeşitlendirmeye yönelen Hobart ve Foster, Osmanlı topraklarındaki İngiliz konsolosluklarının yanı sıra, kendilerinden evvel İstanbul'a gelen ve Meclis-i Hazâin'de bir süre mesai sarf eden yabancı uzmanların deneyimlerinden de yararlandı.⁶⁷ Hem bu husustan hem de bazı komisyonlarda danışmanlık yapmalarından ötürü başkentteki serüvenleri bir süre daha uzadı.⁶⁸ Bu arada faizsiz kaimelerin tasfiye tarihi Temmuz 1861'e kadar ertelenmiş ve piyasaya gündelik alışverişlerde görülen para kıtlığının önüne geçmek için 10.000 kuruş değerinde bakır para sürülmüştü.⁶⁹ Tüm bu sebeplerden dolayı Lord Hobart ve Morgan H. Foster raporlarını ancak 7 Aralık 1861'de tamamlayabilmişlerdi.

Hobart ve Foster'ın Türkiye'nin Mali Durumu Üzerine Rapor'u

“The Report on the Financial Condition of Turkey (Türkiye'nin Mali Durumu Üzerine Rapor)” başlığını taşıyan bu raporun birer nüshası günümüzde hem İngiliz hem de Osmanlı arşivlerinde muhafaza edilmektedir.⁷⁰ Üzerinde bazı araştırmalar yapılmıştır. Örneğin, Emine Kıray XIX. yüzyılda borçlanma koşullarına geniş bir yer verdiği ve birinci baskısını 1993 yılında yapan *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar* adlı doktora çalışmasında bu raporu ilk defa kapsamlı bir biçimde incelemiştir. Ayrıca *Active: Bankacılık ve Finans Dergisi*'nde *The Times* gazetesinde yer alan bazı haberlerden alıntılar yapılarak raporu tanıtan ve müelliflerinin faaliyetlerine ışık tutan birkaç makale yayımlanmıştır.⁷¹ Keiko Kiyotaki ise 2005 yılında Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'ndan sonra meydana gelen bütçe açıklarını ve iç borçlanmalarını irdelediği bir etüdünde (*working paper*) raporun kritiğini yapmıştır.⁷²

⁶⁶ Al ve Akar, “1861 Ticarî Krizi”, s. 59.

⁶⁷ *İngiliz Raporları (1861-1892)*, s. 15-18.

⁶⁸ BOA, HR.İD, 261/18, 7 Eylül 1861; *The Morning Chronicle*, 5 Ekim 1861, s. 5; *The Examiner*, 2 Kasım 1861, s. 700.

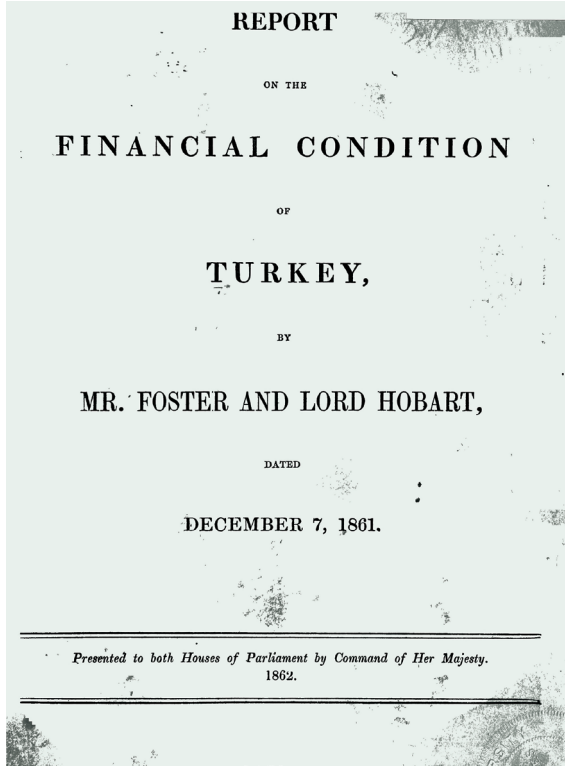
⁶⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, haz. Münir Aktepe, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), X, s. 28; Akyıldız, *Para Pul Oldu*, s. 105.

⁷⁰ Foreign Office (FO), 424/24; BOA, HR.SFR.3, 63/22, 10 Mart 1862; *İngiliz Raporları (1861-1892)*, s. 15. Raporun Osmanlı döneminde tercüme edildiğini gösterir bir bilgi veya belgeye rastlanmamıştır. Bunun yanında yakın zamanda iktisat profesörü merhum Ömer Faruk Batırel ve İnci User tarafından orijinalinden yapılan günümüz Türkçesi ile bir çevirisi bulunmaktadır.

⁷¹ Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, s. 87 vd; Active Academy Araştırma Merkezi, “Osmanlı Maliyesinde Yabancı Uzmanlar,” *Active: Bankacılık ve Finans Dergisi*, 34 (Ocak-Şubat 2004), s. 86-91; “1862 Borçlanması ve İngiliz Hükümeti,” *Active: Bankacılık ve Finans Dergisi*, 38 (Eylül-Ekim 2004), s. 86-92; “Mirès Soruşturması ve Osmanlı Maliyesi Hakkındaki İlk Kapsamlı Rapor,” *Active: Bankacılık ve Finans Dergisi*, 39 (Kasım-Aralık 2004), s. 86-91.

⁷² Keiko Kiyotaki, “Ottoman State Finance: A Study of Fiscal Deficits and Internal Debt in 1859-63,” *Working Paper*, (London: London School of Economics, 2005). <https://www.lse.ac.uk/EconomicHistory/Assets/Documents/WorkingPapers/EconomicHistory/2005/wp9005.pdf> [Erişim tarihi 19.11.2024].

42 sayfadan meydana gelen rapor Osmanlı maliyesini devlet gelirleri, harcamalar, mali yönetim, devlet muhasebesi, gelir ve gider dengesi ve kamu borçları olmak üzere altı temel başlık altında incelemektedir. Gelir ve giderlere ait analizler 1275 (1859-1860) yılı bütçesi kullanılarak yapılmıştır. Ancak bütçe açıklarının boyutunun etkinliğine ve bunların yarattığı sorunlara raporda pek yer verilmemiştir.⁷³ Maliye yönetimi bölümü, Maliye Nezaretinin görev ve yetkiler bakımından mevcut durumu ve reform yapıldıktan sonra kazanacağı hüviyet ile ilgilidir. Nezaretlerin hesapları, devlet muhasebesi kısmında ele alınmıştır. Gelir ve giderlerin dengesi bölümünde birçok vergiden muaf olan payitahtın vergilendirilmesi, erkek ev çalışanı olan şahısların vergiye bağlanmaları ve vakıf mallarının özelleştirilmesi konuları işlenmiştir. Kamu borçları olarak ifade edilen son kısımda da Osmanlı Devleti'nin borçlar yükümlülüğü özetlenmiş, mali düzenin yeniden kurulması için önerilerde bulunulmuş ve parasal istikrarın nasıl sağlanabileceğine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.⁷⁴ Genel anlamda rapor ekonomik sıkışıklığın Osmanlı maliyesi için geçici bir mahiyette olduğunu ve gerekli önlemler alındığı takdirde atlatılabileceği görüşünü benimsemiştir.

Görsel 3: Hobart-Foster Raporu (Kapak)⁷⁵

Yukarıda ifade edilen başlıklar altındaki temel meselelere Osmanlı topraklarında görev yapan yabancı elçiler (Stratford Canning ve Henry Bulwer gibi) ve uzmanlar geçmişte parça parça da olsa benzer öneriler getirdiğinden raporun tamamen özgün bir metin olduğu söylenemez.⁷⁶ Bilhassa daha önce isimlerinden bahsedilen Ottoman Bank Müdürü Falconnet ve Fransız maliyeci Marquis de Ploeuc'un 27 Ekim 1860 tarihli raporları gözden geçirilir ve Hobart-Foster raporuyla mukayese edilirse bu hususun daha iyi anlaşılabilmesi mümkün olacaktır. Ezcümle tıpkı Lord Hobart ve Morgan Foster'ın raporunda olduğu gibi Ploeuc ve Falconnet'nin araştırmasında da Yunanistan ile Osmanlı Devleti'nin bazı vergi gelirleri karşılaştırılmış, başkentin vergilendirilmesi gündeme

⁷³ Kiyotaki, "Ottoman State Finance", s. 1.

⁷⁴ İngiliz Raporları (1861-1892), s. 13-70.

⁷⁵ <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=cool.ark:/13960/t25b0pm6k&seq=3> [Erişim tarihi 02.12.2024].

⁷⁶ E. S. Rodkey, "Ottoman Concern About Western Economic Penetration in the Levant, 1849-1856," *The Journal of Modern History*, 4 (1958), s. 348-353; K. Bell, *The Constantinople Embassy of Sir Henry Bulwer, 1858-65*, (PHD Thesis), University of London, 1961, s. 90.

getirilmiş ve vakıf mülklerinin özelleştirilmesi önerilmiştir. Ayrıca modern bir mali idare için gerekli yetki ve sorumluluklar, nezaret hesaplarının şeffaflığı ve denetlenebilirliği ile parasal istikrarın sağlanması için kaimenin kontrol altına alınması açısından İngiliz bürokratların daha sonra yararlanacakları tavsiyeler yapılmıştır.⁷⁷ İki Fransız uzmanın ülkelerine yolladıkları 18 sayfaya yakın bu inceleminin Bâbîâlî'nin dış borçlanma girişimlerine katkı sunduğunu pek söyleyemeyiz. Aksine yabancı sermaye sahiplerine gösterildiğine dair bir ize rastlanmayan raporun basının eline geçerek kamuoyunda olumsuz algı oluşmasına imkân sağladığı Mirès Borçlanması sürecine zarar vermesinden anlaşılmaktadır.⁷⁸ Bunun sonucunda Osmanlı Devleti'nin yabancı uzmanlardan beklentilerine de darbe vurulmuş ve bunların üyesi olduğu Meclis-i Hazâin'in faaliyeti askıya alınmıştır.⁷⁹

Marquis de Ploeuc ve Falconnet'nin tam tersine borçlanma sürecine olumlu katkılar sağlayabileceği umulan Lord Hobart ve Morgan Hugh Foster 10 Aralık'ta sarayı ziyaret etmişlerdir.⁸⁰ Başkentten ayrılmak üzerelerken İstanbul'da kısa süren tarihî bir iç karışıklık meydana gelmiştir.⁸¹ İki maliyeci Osmanlı topraklarında örneğine ender rastlanacak ve sosyal sonuçları olan mali bir paniğe şahit olmuşlardır. 11-13 Aralık'ta bazı kreditörlerin piyasayı manipüle etmesiyle faizsiz kaimenin fiyatı hızla yükselip piyasada geçerliliği yitirecek bir düzeye ulaşmıştır.⁸² Bu gelişme, erzak ve eşya fiyatlarına sirayet edince bilhassa ekmek fiyatlarında olağanüstü bir artış yaratmış ve insanlar sokakta ekmek alabilmek için birbirini yaralayıp kargaşalar çıkarmıştır.⁸³ Hükûmet, kaimenin üzerinde spekülasyon yapıldığına kani olunca Karaköy'de bulunan Havyar Hanı başta olmak üzere borsa ve döviz bürolarını geçici olarak kapatmıştır.⁸⁴

İngiltere gibi serbest piyasa ekonomisine dayanan bir ülkeden gelen Hobart ve Foster açısından bu önlemlerin devletin ekonomiye nahoş bir müdahalesi olarak değerlendirildiğini tahmin ediyoruz. Nitekim Lord Russell'ın da bu sırada, Osmanlı yöneticilerinin kaimenin değerini sabitlemek ve alım satımı cezalandırmak yönündeki önlemlerini barbarca olarak nitelendirmesi ve elçisi Henry Bulwer'e Hobart ve Foster'ın daha makul olan önerilerini Fuad Paşa'ya tavsiye etmesi talimatını vermesi, iki maliyecinin konuya Bâbîâlî'den farklı şekilde yaklaştığının bir delilidir.⁸⁵ Sadrazam Fuad Paşa İstanbul'da panik yaşanırken Cebel-i Lübnan bölgesinde Dürzilerle Maruniler arasında meydana gelen meseleleri çözmekle meşguldü. 21 Aralık

⁷⁷ Ignaz Testa, *Recueil des traités de la Porte ottomane avec les puissances étrangères, depuis le premier traité conclu, en 1536, entre Suléyman I et François I jusqu'à nos jours*, (Paris: Amyot, 1864), IV, s. 47-61.

⁷⁸ Saint Marc Girardin, "Les Voyageurs en Orient VI. de la Moralité Des Finances Turques," *Revue des Deux Mondes*, 2 (15 Ocak 1861), s. 471-486.

⁷⁹ Çakmak, *Meclis-i Âlî-i Hazâin*, s. 83-87.

⁸⁰ *The Morning Chronicle*, 21 Aralık 1861, s. 5; *The Daily News*, 21 Aralık 1861, s. 5.

⁸¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, haz. Yusuf Halaçoğlu, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), s. 39.

⁸² Süleyman Sudi, *Usul-i Meskûkât-ı Osmaniye*, (İstanbul: Asaduryan Matbaası, 1311), s. 119.

⁸³ A. Lûtfî Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, X, s. 45; Cevdet Paşa, *Maruzat*, s. 39.

⁸⁴ Akyıldız, *Para Pul Oldu*, s. 116-117; *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, nr. 281, 12 Aralık 1861, 9 C 1278, s. 1.

⁸⁵ *Instructions Addressed to Her Majesty's Embassy at Constantinople Respecting Financial and the Protection of Christians in Turkey 1856-75*, (London: Harrison and Sons, 1877), s. 29.

1861'de İstanbul'a dönünce Lord Hobart ve Morgan H. Foster'ın aynı gün şehirden ayrıldığını ve Russell'ın tenkit ettiği önlemlerle telaşın yatıştırıldığını öğrenmişti.⁸⁶

Hobart ve Foster'ın hazırladıkları rapor Londra'ya 20 Aralık'ta ulaştırılmış ve 5 Mart 1862'de üzerine gizlilik içeren bir kayıt düşülerek yalnızca kabine üyelerinin okuyabilmeleri için bastırılmıştı.⁸⁷ Kamuoyu ile paylaşılması ise İngiliz devlet adamları tarafından pek uygun görülmemişti. Zira raporun mahiyetinin sermaye çevrelerinde hayal kırıklığı yaratabileceği düşünülmüş ve görüşmeleri yürütülen borçlanma sürecini baltalama riskinden kaçınılmak istenmişti. Buradaki tavsiyeler Osmanlı bürokratları tarafından iyice gözden geçirilinceye ve hatta uygulanıncaya kadar yayımlanması uygun görülmemişti.⁸⁸ Böylelikle Osmanlı devlet adamlarından gelecek olası itirazların da önü kesilecekti. Nitekim bu çerçevede 10 Nisan'da bir kopyası İstanbul'a gönderilen raporun yayımlanması için Bâbîâli'den mütalaa-sını yazması istenmişti.⁸⁹ Ayrıca Londra Elçisi Kostaki Musurus Efendi'nin bilgisi dâhilinde bazı finans kurumlarına rapor hakkında bilgi verilip bir nüshası gösterilerek Osmanlı maliyesinde olan bitenden bütün şeffaflığıyla haberdar olmalarına gayretedilmişti.⁹⁰

İngiliz hükûmetinin tedbirlerine rağmen Hobart-Foster raporunun basına yansımalarının önüne geçilememiştir. Aralık 1861'den itibaren gazete sütunlarında raporla alakalı haberler yer almaya başlamıştır. *The Daily News*'in ilk izlenimlerinde raporun Osmanlı maliyesine ışık tutabileceği inancı taşınmakla birlikte bütçe açıkları ve borçlar hakkında kullanılan sayıların sıhhati sorgulanmaktaydı. Bu verilere erişimdeki zorlukların, Osmanlı Devleti'nde muhasebe usulünün yetersizliğinin, bürokratların ketum olmalarının ve maliyede etkin bir kontrol mekanizmasının bulunmayışının kesin bir sonuca varmanın önünde mühim bir engel olduğu yazılmıştı.⁹¹ Raporun gayrı resmî ve ayrıntılı olmayan araştırmalara dayanmasına karşın imparatorluk kaynaklarının ihtiyaçlarını karşılamaya muktedir olduğu beyan edilmişti.⁹² Keza parlamentoya sunulduğundan da bahsedilen bu araştırmanın Levant ticaretiyle ilgilenen sermaye sahipleri tarafından kapsamlı incelenmesi lüzumuna dikkat çekilmişti. Raporun kısa bir özetini yayımlanarak Hobart ve Foster'ın gelirlerin arttırılması amacıyla İstanbul'un vergilendirilmesi, vakıf mülklerinin özel şahıslara devredilmesi, erkek ev çalışanlarına vergi getirilmesi, tütün ve damga vergilerinin arttırılması ve öşür gelirlerinin iltizam usulü yerine doğrudan toplanması gibi Osmanlı yöneticilerinin uzun vadede gerçekleştirmeye çabalayacağı önerilerine yer verilmişti.⁹³

⁸⁶ A. Lûtfî Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, X, s. 44; *The Daily News*, 21 Aralık 1861, s. 5.

⁸⁷ *Hansard's Parliamentary Debates*, (London: Cornelius Buck, 1862), CLXVII, s. 815; *Hansard's Parliamentary Debates*, (London: Cornelius Buck, 1862), CLXVI, s. 711; bu baskı için bkz. FO, 424/24.

⁸⁸ *Hansard's Parliamentary Debates*, CLXV, s. 1522.

⁸⁹ BOA, HR.SFR.3, 64/21, 10 Nisan 1862; HR.SFR.3, 62/49, 12 Nisan 1862; *Hansard's Parliamentary Debates*, CLXVI, s. 711.

⁹⁰ *Hansard's Parliamentary Debates*, CLXVII, s. 831.

⁹¹ *The Daily News*, 21 Aralık 1861, s. 5.

⁹² *The Daily News*, 21 Şubat 1862, s. 5.

⁹³ *The Daily News*, 30 Nisan 1862, s. 3.

The Morning Chronicle gazetesinin ilk yorumu da İngiliz maliyecilerin yararsız bir iş yaptıkları yönündeydi.⁹⁴ Şubat-Mart tarihli nüshalarının bazılarını raporun yayımlanıp yayım-lanmaması hakkında Avam Kamarası'nda yapılan konuşmalara ayırmıştı.⁹⁵ Aynı konuşmaları takip eden ve sayfalarında paylaştan *The Times* ise Hobart ve Foster'ın önerilerini özetliyor ve Osmanlı maliyesinin geleceğine iyimser bakıldığını kaydediyordu.⁹⁶ Sadrazam Fuad Paşa'nın rapordan faydalandığını söyleyerek burada devletin finansal durumunun tam bir tasvirinin yapıldığını ilave etmekteydi.⁹⁷

Hobart-Foster Misyonu Başarılı Oldu Mu?

Lord Hobart ve Morgan Foster'ın Osmanlı coğrafyasında Mayıs-Aralık 1861 tarihleri arasında geçen misyonlarının birçok yönden başarılı olduğu savunulabilir. Zira getirdikleri önerilerin büyük bir kısmı, uzun vadede imparatorluk yöneticilerinin tahakkuk ettirmeye çabaladığı tavsiyelerdir. Kısa vadede başarabildikleri ve bu makalenin konusunu teşkil eden icraatın en başında ise kuşkusuz Mirès fiyaskosu üzerine durma noktasına gelen finansal işlemlerin tekrar açılması gelir. Hobart ve Foster'ın faaliyetleri tahvil alım satımında yaşanan geçici zararlara bir son vermiştir. Yerli ve yabancı piyasalarda meydana gelen heyecanın yatışmasını sağlamış, hatta Londra'da iskonto maliyetinin yüzde üçe kadar düşmesine vesile olmuştur.⁹⁸ Burada tedavül eden Osmanlı tahvil fiyatları da yükselmiştir.⁹⁹

Makalenin başında da belirtildiği üzere İngiliz memurların Osmanlı maliyesini incelemelerine Bâbîâli tarafından rıza gösterilmesinin temel sebebi dışarıdan borç bulmaya yardımcı olabilecekleri düşüncesi idi. Dolayısıyla iki ismin raporlarını bitirmelerinden kısa bir süre sonra (28 Ocak 1862) Sadrazam Fuad Paşa'nın İngiliz finans kuruluşu Deveau ile %6 faizli ve 24 yıl vadeli 10 milyon sterlinlik borçlanma için geçici bir mutabakata vardığı dikkate alınacak olursa, burada da Hobart ve Foster'ın çabalarının olumlu etkisinin aranması icap etmektedir.¹⁰⁰ Kaimeleri piyasadan tamamen çekebilmek, İstanbul'dan Edirne'ye uzanan bir demiryolu yaptırmak ve millî bir banka kurmak arzusunda olan sadrazam, şirket yetkilileri ile yaptığı mukaveleyi 9 Şubat'ta Sultan Abdülaziz'e onaylatmıştır. 22 Mart'ta anlaşma tadil edilerek alınacak borcun tutarı 8 milyon sterline indirilmiş ve teminat olarak tütün (duhan), tuz, patent ve damga vergileri gösterilmiştir.¹⁰¹

Hobart ve Foster'ın Ekim 1861'den beri müzakereleri sürdürülen bu anlaşmaya nasıl bir katkı sunduklarını bilemiyoruz. Lord Hobart bir yazısında borçlanma

⁹⁴ *The Morning Chronicle*, 21 Aralık 1861, s. 5.

⁹⁵ *The Morning Chronicle*, 8 Şubat 1862, s. 2; 15 Mart 1862, s. 2.

⁹⁶ *The Times*, 15 Mart 1862, s. 9; 1 Nisan 1862, s. 7; 9 Nisan 1862, s. 6; 6 Mayıs 1862, s. 12;

⁹⁷ *The Times*, 7 Mayıs 1862, s. 9. Osmanlı gazeteleri rapora karşı ilgisiz kalmıştı.

⁹⁸ A. du Velay, *Essai sur l'histoire financière de la Turquie*, s. 166.

⁹⁹ Hüseyin Al, *Uluslararası Sermaye ve Osmanlı Maliyesi: 1820-1875*, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007), s. 38.

¹⁰⁰ Autheman, *Bank-ı Osmani-i Şahane*, s. 35; Çakmak, "Marquis de Ploeuc", s. 231.

¹⁰¹ "İstikraz Mukavelenameleri III," *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, 7 (1325), s. 415-432.

konusunda başından beri Fuad Paşa'yı desteklediğini belirtmektedir.¹⁰² Keza Fuad Paşa'nın da geçici mutabakata varmadan önce şirket yetkililerine devletin gelir-giderlerine dair bazı kayıtları, mali duruma ilişkin bir raporu ve çıkarılacak yeni vergileri içeren dokümanları göstermesi, borçlanmayı kolaylaştırmak için sözlü de olsa İngiliz maliyecilerin tavsiyeleri gereğince hareket edeceği taahhüdünü verdiği zannını uyandırmaktadır.¹⁰³ Nitekim esas geliş amaçları kısa vadede dış borçlanmayı kolaylaştıracak tedbirlerin alınmasını önermek olan uzmanlara danışmaksızın İngiliz şirketin anlaşma için gösterilen teminata güvenebildiğini düşünmek pek gerçekçi değildir. Bir eş güdüm içerisinde yürütüldüğü tahmin edilen bu sürecin Osmanlı maliyesi açısından ümitleri tazelediği çıkarılan dış borçlanma tahvillerine sanılanın dört katından fazla (35 milyon sterlin) talep gelmesinden ve kaimenin sterlin karşısındaki değerinin 121 kuruşa kadar düşmesinden anlaşılmaktadır.¹⁰⁴

Borçlanmanın kesin olarak imzalanmasından sonra geriye kaimelerin tasfiyesi ile ilgili usul ve planın belirlenmesi kalır. Sadrazam Fuad Paşa Şubat 1862 tarihli padişaha sunduğu bir layihasında bu işlemin başarıyla gerçekleştirilebilmesi için piyasadan çekilecek kaimelerin karşılıklarının bir kısmının nakit, bir bölümünün de iç borçlanma tahvili şeklinde verilmesi gereğinden söz eder.¹⁰⁵ Bu doğrultuda alınacak borcun kaimelerin tasfiye işlemine sarfını gözetmek ve değişim ve imha işlemlerini yürütmek için iki farklı komisyon kurulmuştur. Lord Hobart, borç verenleri temsilen ve İngiltere hükümetinin onayıyla gözetim komisyonuna üye olarak atanmıştır.¹⁰⁶

Yeni görevi sebebiyle tekrar ülkesinden ayrılmak durumunda kalan İngiliz maliyeci, 2 Mayıs 1862'de Köstence yoluyla İstanbul'a gelir.¹⁰⁷ İngiltere kanunları gereğince Osmanlı Devleti'nden maaş alması mümkün olmadığından ötürü sadece ikamet müddetince yapacağı masrafların karşılanması uygun görülür ve ailesiyle birlikte kendisine Tarabya semtinde bir ev kiralanır.¹⁰⁸ Fuad Paşa ile tanışmasını müteakip ayağının tozuyla sadrazamın Kandilli'deki yalısında düzenlenen toplantılara katılan Lord Hobart kaimelerin kaldırılması ile ilgili süreci yakından izleyip desteğini sunar.¹⁰⁹ Borçlanmadan elde edilen gelirin amacı doğrultusunda,

¹⁰² Guymer, "Henry Bulwer", s. 164.

¹⁰³ "İstikraz Mukavelenameleri III," *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, 7 (1325), s. 415-416; Al, Akar ve Bayraktar, *Merkez Bankası Arayışları*, s. 163-165; Guymer, "Henry Bulwer", s. 161.

¹⁰⁴ Akyıldız, *Para Pul Oldu*, s. 125; Active Academy Araştırma Merkezi, "1862 Borçlanması ve İngiliz Hükümeti," *Active: Bankacılık ve Finans Dergisi*, 38 (Eylül-Ekim 2004), s. 87.

¹⁰⁵ Abdüllatif Şener, *Osmanlı Maliyesinin Şeffaflaşması: Yayımlanan İlk Bütçeler*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), s. 279.

¹⁰⁶ *Journal de Constantinople*, 26 Mayıs 1862, s. 2; *Hansard's Parliamentary Debates*, CLXVI, s. 296.

¹⁰⁷ *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, nr. 375, 3 Mayıs 1862, 4 Zilkade 1278, s. 1; *Tercüman-ı Ahvâl*, nr. 177, 4 Mayıs 1862, 5 Zilkade 1278, s. 1.

¹⁰⁸ Söz konusu hanenin aylık kirası 30.000 kuruş idi. Eşi ve hizmetçileriyle gelen Lord Hobart'ın yemek ve yatak takımları ile yiyecek masrafları için de aylık 3.000 frank ayrılmıştı (BOA, İ.HR, 193/10905, 3 Temmuz 1862, 5 Muharrem 1279; HR.MKT, 401/80, 10 M 1279; A.MKT.NZD, 440/95, 13 Ağustos 1862, 16 Safer 1279).

¹⁰⁹ BOA, HR.TO, 507/11, 15 Mayıs 1862 (16 Zilkade 1278); *Tercüman-ı Ahval*, nr. 181, 13 Mayıs 1862, 14 Zilkade 1278, s. 2; *Ceride-i Havadis*, nr. 1092, 19 Zilkade 1278, s. 1.

kaimelerin piyasadan çekilmesine harcadığını 10 Aralık 1862 tarihli Lord Russell'a yolladığı yazıyla bildirecektir.¹¹⁰

Piyasadan 1 milyar kuruşa yakın kaime çekilmesini müteakip ulusal banka kurulması projesinin önünde de engel kalmamıştır. Sadrazam Fuad Paşa Deveauaux firması ile bir ilerleme kaydedemediğinden dolayı Aralık 1862'de başka finans kuruluşlarıyla görüşmelere başlar ve bu müzakerelerde Marquis de Ploeuc ve Lackenbaher gibi yabancı uzmanların görüşlerinden yararlanır.¹¹¹ Paşa aynı sürece Lord Hobart ve 3 Kasım'da başkente gelen Morgan Foster'ı da dâhil etmiştir.¹¹² Zira iki maliyeci Aralık 1861 tarihli raporlarında bir banka kurulmasının Osmanlı İmparatorluğu'nun mali itibarının yükseltilmesi için elzem olduğunu belirtmişti. Millî banka imtiyazını elde edecek bu müessesenin bütçe gelirlerinin toplanıp giderlerinin ödenmesinde rol oynaması hâlinde yabancı sermaye sahiplerinin güveninin arttırılabileceğini dile getirmişti.¹¹³

Banka kuruluş aşamasını tamamlayamadan bir kabine istifası meydana gelmiş ve Fuad Paşa 2 Ocak 1863'te Âli, Yusuf Kâmil ve Rüşdü Paşa gibi nazırlarla iş birliği içinde sadaret görevinden ayrılmıştı.¹¹⁴ Kesintiye uğrayan millî banka görüşmelerine yeni hükûmet erkânı sultan tarafından belirlendikten sonra devam edilmişti. İngiliz ve Fransız sermayedarların birbirleriyle uzlaştırılmasıyla Bank-ı Osmani-i Şahane tesis edilmiş ve 27 Ocak günü taraflar arasında bir imtiyaz anlaşması imzalanmıştı.¹¹⁵ Bâbîâli'den kâğıt para basma hakkını alarak devlete ait bazı gelirleri kasasında toplayıp bunları giderlerle düzenli aralıklarda gazetelerde yayımlatacak olan bu bankanın müdürlüğüne başlangıçta bir Osmanlı paşasının tayin edilmesi düşünülmüştü.¹¹⁶ Bu düşüncenin daha sonra pek kabul görmemesiyle Osmanlı idarecilerinin itimat edeceği yabancı memurlardan birisinin ismi üzerinde uzlaşılması yoluna gidildi. Bâbîâli açısından İngiliz maliyeciler Lord Hobart ve Morgan Hugh Foster şüphesiz çalışmalarına güven duyulan isimler olarak ön plana çıkmaktaydı. Ancak 1859 yılından beri İstanbul'da bulunarak Osmanlı yöneticileriyle iyi ilişkiler kuran Fransız maliyeci Marquis de Ploeuc'ün yeni kurulacak banka görüşmelerinde İngiliz-Fransız sermaye ortaklığının mimarı olarak temayüz etmesi alternatif bir adayın ortaya çıkışına mâni olmuştur.¹¹⁷ Bununla beraber Lord Hobart'a bankanın Londra komitesi üyeliğinin verildiği de bilinmektedir.¹¹⁸

Dış borçlanma ve millî banka kurulması dışında Hobart ve Foster misyonunun önemli bir başarısı da her yıl ayrıntılı bir genel bütçe yapılarak ilan edilmesine

¹¹⁰ İngiliz Raporları (1861-1892), s. 98-99; Al, *Uluslararası Sermaye*, s. 118.

¹¹¹ Authemann, *Bank-ı Osmani-i Şahane*, s. 37.

¹¹² BOA, HR.MKT, 474/82, 31 Mart 1864 (19 Mart 1280); HR.SYS. 1893/11, 25 Eylül 1862; Christopher Clay, *Gold for the Sultan*, (London: I.B. Tauris, 2000), s. 61-69.

¹¹³ İngiliz Raporları (1861-1892), s. 67-68.

¹¹⁴ Orhan Köprülü, "Fuad Paşa, Keçecizâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, 1996, s. 203.

¹¹⁵ Kaya Bayraktar, *Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Moratoryum İlanındaki Yeri (1863-1875)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, 2002, s. 87.

¹¹⁶ Bayraktar, "Osmanlı Bankası", s. 82-95; *La Turquie*, 28 Mayıs 1866, s. 3.

¹¹⁷ Çakmak, "Marquis de Ploeuc", s. 233-234.

¹¹⁸ Authemann, *Bank-ı Osmani-i Şahane*, s. 42; Osmanlı Bankası Arşivi (OBA), LA, 23,963, s. 32.

katkı sağlamasıdır. İki uzman raporlarında yıllık bütçenin Maliye Nazırı ve yetkili organlar son şeklini verdikten sonra gerekçeli bir yazıyla birkaç Türkçe ve yabancı dildeki gazetelerde neşredilmesini önermişlerdir.¹¹⁹ Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülaziz dönemine kadar her sene devletin gelir ve gider hesapları yapılsa da bu cetveller yayımlanmazdı.¹²⁰ Tanzimat'ın ilanından sonra bütçe tanzimi konusunda bazı ilerlemeler olsa da yabancı uzmanların bu alana katkı sunmaları Kırım Savaşı'ndan sonra mümkün olacaktı. Yukarıda da kısmen ifade edildiği gibi Avrupa'dan gelen Lackenbaher, Marquis de Ploeuc ve Ottoman Bank Genel Müdürü Falconnet'nin çabalarıyla 1276 (1860-1861) ve 1277 (1861-1862) tarihli bütçeler Meclis-i Hazâin'de yapılan incelemelerle tanzim edilecekti.¹²¹ Bu birikimin üzerine İstanbul'a gelen Hobart ve Foster da söz konusu yabancı uzmanlara bütçelerin neşri hususunda iştirak edince Sultan Abdülaziz 21 Ocak 1862 tarihli hatt-ı hümayununda devletin genel bütçesinin her yıl yapılıp yayımlanmasına cevaz verdi.¹²² Bunun üzerine gazetelerde evvela 1276, 1277 ve 1278 (1862-1863) bütçeleri yayımlanmış, ardından 1279 (1863-1864) bütçesi hem Türkçe hem de Fransızca olarak *Journal de Constantinople* gazetesi matbaasında basılmıştır.¹²³ Böylece yabancı yatırımcılara Osmanlı gelir ve giderlerine dair finansal verileri muntazam bir biçimde takip edebilme olanağı resmen sunulmuştur.

Hobart ve Foster misyonunun dikkate değer uyarılarından biri de saray bütçesinin sınırlandırılması idi. Aralık 1861 tarihli raporlarında saraya ait borçların devlet hazinesinin sırtına yüklenmesi hasebiyle bütçe açıklarını arttırdığından bahseden iki maliyeci, Sultan Abdülaziz'in devletin başı olarak israftan kaçınma hususunda örnek olması gerektiğini söylemekteydi.¹²⁴ Ploeuc ve Falconnet tarafından da daha evvel yapılan bu tavsiyeyi dikkate alacağı izlenimini saltanatının ilk günlerinden itibaren vermeye başlayan padişah, yurt içinde ve Avrupa'da tutumlu, gösterişten uzak yaşayan ve ağabeyine göre hareminin daha mütevazı olduğunun konuşulageleceği sade bir yaşam tarzını benimsedi.¹²⁵ Fiilen aldığı en önemli önlemler arasında ise Sadrazam Fuad Paşa'nın sarayda altın ve gümüş eşya kullanımının yasaklanması isteklerine izin vermesi, saray bütçesinden aylık 2,5 milyon kuruşun Şubat 1863'ten itibaren Maliye Hazinesi'ne teslimini ve sultanların

¹¹⁹ İngiliz Raporları (1861-1892), s. 47.

¹²⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), VII, s. 226-232.

¹²¹ Çakmak, *Meclis-i Âlî-i Hazâin*, s. 57.

¹²² A. Lûtfî Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, X, s. 47.

¹²³ Bilinen ilk basılı bütçe bu bütçe olup 1276-1277 ve 1278 tarihli bütçelerle birlikte Prof. Dr. Abdülatif Şener tarafından çevrilerek bir eserde toplanmıştır (Şener, *Şeffaflaşma*, s. 1-297).

¹²⁴ İngiliz Raporları (1861-1892), s. 39.

¹²⁵ Çakmak, "Marquis de Ploeuc", s. 223; Guymer, "Henry Bulwer", s. 155. Sultan Abdülaziz'in böyle bir politikayı benimsemesinde bir başka önemli etken de 1858 yılında Hazine-i Hassa Nezareti iflas ettiği dönemde devlet içerisinde kaygıları olan bir kliğin tahta çıkınca bilhassa saray kadınlarının savurganlıklarına son vermesi hakkında kendisine umut bağlamalarıydı. Bu konu hakkında bkz. Cevdet Paşa, *Maruzat*, s. 12; 27; Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2015), s. 124.

maaşlarının düşürülmesini emretmesi mühim bir yer tutar.¹²⁶ Lakin bu tedbirler bir müddet sonra gevşetilecektir. 1867 yılına gelindiğinde Hazine-i Hassa bütçesi 1,2 milyon kuruş civarında artacak ve harem halkı da gittikçe kalabalıklaşacaktı.¹²⁷

Hobart ve Foster, raporlarında maliye yönetimi hakkında da bazı reformlar yapılmasını tavsiye etmişler ve bunların hayata geçirilmesinde muvaffak olmuşlardır. Örneğin, devlet dairelerinin, bilhassa nazırlıkların, maliye nazırının bir denetimi olmaksızın *sergi* adı verilen tahviller çıkararak borçlanabilmelerinin sakıncalı olduğunu belirtmişler, nezaret hesaplarını denetleyecek bir kurula ihtiyacın olduğunu göstermişler ve Maliye Nezareti'ne danışmanlık yapan Meclis-i Hazâin'in Avrupalı üyelerin sayıları arttırılarak yeniden kurulmasını teklif etmişlerdir. Ayrıca Maliye Nezareti'nde iç ve dış borçların kayıt altına alınacağı bir merkezi defter (*defter-i kebir*) oluşturulmasını, lüzumsuz makamların lağvedilmesini ve yabancı-lara mülk edinebilme hakkının verilmesini gündeme getirmişlerdir.¹²⁸ Ploeuc ve Falconnet'den de benzer tavsiyeleri alan Fuad Paşa Hobart ve Foster'a son derece ılımlı yaklaşmıştır.¹²⁹ Birinci sadareti döneminde (1861-1863) devlet dairelerinin sergi çıkarma yetkisini ellerinden almış ve bunların hesaplarının kontrol edilmesi için Ahmed Vefik Efendi'nin başkanlığında Mayıs 1862'de bir Divan-ı Muhasebe kurmuştur.¹³⁰ Bu arada Sultan Abdülaziz 26 Şubat 1863'te Fransızcaya çevrilen bir hatt-ı hümayun yayımlayıp sadrazama lüzumsuz devlet kadrolarının lağvedilmesi talimatını vermiştir.¹³¹ Padişahın emirleri gereğince çalışmalara başlayan Fuad Paşa ikinci sadareti döneminde (1863-1866) bir *defter-i kebir*'in oluşturulmasını sağlamış, Meclis-i Hazâin'i Mustafa Fazıl Paşa'nın başkanlığında, yerli üyelerden meydana gelecek bir biçimde de olsa, tekrar kurmuştur.¹³² Hobart ve Foster'ın sözünü ettiği yabancılara mülk edinebilme hakkının verilmesi ise 1867 yılında çıkarılan bir kanunlamümkün olur.¹³³

Hobart-Foster misyonu uluslararası alanda sağladığı olumlu atmosfer ile Osmanlı yöneticilerinin Şark Meselesi'nin tekrar zuhur edeceği yönündeki kaygılarını da bir müddet ortadan kaldırmıştır. Dönemin basınında “hasta adamın” iyileştiğine dair haberler çıkmıştır.¹³⁴ Bununla beraber askerî açıdan güvenlik ve asayiş zedeleyen iki önemli gelişme yaşanmasının da önüne geçilememiştir. 1861 yılında Hersek'te ve 1862'de de Belgrad ve çevresinde çıkan ayaklanmalar Osmanlı

¹²⁶ A. Lûtfî Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, X, s. 47; *Tercüman-ı Ahval*, nr. 301, 23 Şubat 1863, 4 Ramazan 1279, s. 1-2.

¹²⁷ *Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler 1841-1918*, haz. Tevfik Güran, (Ankara: Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, 2003), s. 55; 86; Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022), s. 169.

¹²⁸ *İngiliz Raporları (1861-1892)*, s. 45-53; 69; 70.

¹²⁹ Çakmak, *Meclis-i Âlî-i Hazâin*, s. 49-87; Çakmak, “Marquis de Ploeuc”, s. 222-226; Çakmak, “Falconnet”, s. 124-127.

¹³⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, VII, s. 229; Salih Kış, *Divan-ı Muhasebat: Osmanlı Devleti'nde Mali Denetim (1862-1908)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016), s. 234-235.

¹³¹ BOA, HR.SFR.3, 75/18.

¹³² Çakmak, *Meclis-i Âlî-i Hazâin*, s. 73; 87.

¹³³ Yılmaz Altuğ, *Yabancıların Arazi İktisabı Meselesi*, (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1963), s. 53.

¹³⁴ Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, s. 123.

idarecileri ile Karadağ ve Sırp prensleri arasında kısa bir süre gerginlik yaratmıştır. Fakat İngiltere ile kurulan iyi ilişkilerden istifade edilmesi, Rusya'nın bölgeye nüfuz etmesine mâni olmuş ve çok geçmeden iki prenslik de itaat altına alınmıştır.¹³⁵

Lord Hobart'ın da bir yazısında beyan ettiği üzere bu ayaklanmaların bütçede önemli bir açık meydana getireceği aşîkârdı.¹³⁶ Olayların üzerinden pek zaman geçmeden İngiltere'de Karadağ'a yapılan harekât masrafinin bu ülkenin "altınlarıyla" karşılandığı değerlendirilmeleri ortaya çıkmıştır.¹³⁷ Hobart-Foster misyonunun başarısının görülmesinin ardından İngiltere'den sağlanan borçlanmayla Osmanlı maliyesinde iyileşme emarelerinin zuhur etmesinin İngiliz sermayesine mal edilmesi üzerine böyle bir görüşün yayılması şaşırtıcı değildir.¹³⁸ Buna karşın İngiliz devlet adamlarının içeriden gelecek eleştirilere seyirci kalmayacağı da aşîkârdı. Nitekim mali durumun zorlaştığı şartlarda Lord Russell'ın talebiyle kalelerin dışında yaşayan Müslüman ahalinin Sırbistan'dan çıkarılmasının Bâbîâli tarafından kabul edilmesi açık bir taviz olarak yorumlanacaktı.¹³⁹

Lord Hobart 10 Aralık 1862'de, Morgan Foster da 7 Şubat 1863'te İstanbul'dan ikinci kez ayrılmışlardır.¹⁴⁰ Kaimelerin kaldırılmasına nezaret etmek ve banka görüşmelerine katılmak amacıyla başkente gelen Lord Hobart'ın aynı esnada ilave olarak başka işlerle de meşgul olduğu bilinmektedir. Örneğin, 1858 Borçlanma'nın tahvil sahipleri Osmanlı idarecileriyle mukaveledeki özel şartlarının uygulanması ve borçlanma teminatı hakkında anlaşmazlığa düşünce konunun araştırılması için İngiltere tarafından Lord Hobart'a vazife verilmiştir.¹⁴¹ Ayrıca Osmanlı Devleti'nde dalgalı borçların ödenmesi hakkında ikinci bir borçlanmaya gidilmesi tartışmaları yaşanmış, Lord Hobart hem bu meselede hem de Osmanlı maliyesinde kalıcı olarak yabancı uzmanlara yer verilebilmesinin imkânlarını araştırmak için Bâbîâli nezdinde temas yürütmüştür.¹⁴²

Siyasi ve mali gündem arasında Lord Hobart'ın davetlerde boy gösterdiği ve resmî izin alarak Topkapı Sarayı'nın müze işlevi gören kısımlarını ziyaret ettiği görülmektedir.¹⁴³ Aralık 1863'te hizmetlerine binaen ödüllendirilmesi düşünülen lordun nişan vs. gibi hediyeler kabul etmeyeceği hasebiyle eşine üstünde padişah tuğrasının da bulunduğu 25.000 kuruş değerinde bir bilezik hediye edilmiştir.¹⁴⁴ Fransız maliyeci Marquis de Ploeuc Ekim 1867'de Bank-ı Osmani'nin

¹³⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, yay. Cavit Baysun, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960), s. 249.

¹³⁶ *İngiliz Raporları* (1861-1892), s. 99.

¹³⁷ Zafer Gölen, "1862 Karadağ Askeri Harekâtı ve Sonuçları," *Belleten*, 273 (2011), s. 508.

¹³⁸ *Journal de Constantinople*, 25 Nisan 1862, s. 1-3; Eugène Forcade, "Chronique de la Quinzaine," *Revue des Deux Mondes*, 3, (31 Mart 1862), s. 776.

¹³⁹ Ayşe Özkan, "Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 50 (2011), s. 171-196.

¹⁴⁰ BOA, HR.MKT, 474/82, 31 Mart 1864 (19 Mart 1280).

¹⁴¹ Al, *Uluslararası Sermaye*, s. 107.

¹⁴² *Instructions Addressed to Her Majesty's Embassy at Constantinople Respecting Financial and the Protection of Christians in Turkey 1856-75*, (London: Harrison and Sons, 1877), s. 30-33.

¹⁴³ BOA, HR.MKT, 410/45, 12 Eylül 1862 (17 Rebiülevvel 1279); *Journal de Constantinople*, 26 Mayıs 1862, s. 1-3.

¹⁴⁴ BOA, İ.HR, 204/11749, 31 Aralık 1863 (20 Receb 1280); HR.MKT, 466/65, 6 Ocak 1864 (26 Receb 1280).

müdürlüğünden ayrılınca yerine kurumun doğuşunda rolü bulunan Lord Hobart atanmıştır.¹⁴⁵ 1871 yılına kadar bu vazifeyi ifa eden İngiliz maliyeci, bu tarihten itibaren görevi 1889 yılına kadar sürdürecektir Morgan Hugh Foster'a bırakmıştır.¹⁴⁶

Sonuç

Kırım Savaşı sırasında yapısal bir bunalım dönemine giren Osmanlı maliyesi 1861 yılında sosyal sonuçları olan ciddi mali krizlerini yaşamıştır. Batı piyasalarını da sarsarak devletin bekasının tehlikeye girebileceği hususunda Tanzimat ricalini korkutan bu süreç, uzun bir süre politik açıdan imparatorluğu kefaleti altına alan İngiltere'ye iktisadi bakımdan da korumacı tedbirler alma ve müdahale imkânı tanımıştır. Bu çerçevede 1861 ve 1863 yılları arasında Londra'dan iki kez İstanbul'a gönderilen finans uzmanları Lord Hobart ve Morgan Hugh Foster, Osmanlı maliyesi üzerinde yaptıkları araştırmalarla 42 sayfalık bir rapor tanzim etmişlerdir.

Yetkin iki bürokrat olan Hobart ve Foster, Osmanlı Devleti'nin borçlanma kapasitesini, kaynaklarını ve ödeme gücünü araştırmaya başladıklarında vakit derinlemesine analiz yapmak için müsait olmadığı gibi imparatorluk bürokratları da böyle bir incelemeye karşı devletin finansmanının sorunlu ve mahrem yanlarını paylaşacak kadar gönüllü ve istekli değillerdi. Bu durum iki maliyecinin umduklarından daha uzun bir süre Osmanlı coğrafyasında kalmalarına sebep oldu. Kendilerinden önce Osmanlı ekonomisi hakkında çeşitli analizler kaleme alan yabancı elçiler ve uzmanların yolundan giderek karşılaştıkları engelleri aşmaya çalışan Hobart ve Foster, gerçeği birebir yansıtmayı ve özgün olması pek kabil olmasa da derli toplu bir metin yazabilmeyi başardılar. Başta Sadrazam Fuad Paşa olmak üzere çalışmalarına ilgi gösteren Osmanlı yöneticilerinin kısa vadeli mali sorunları çözmelerine yarayacak olan bu rapor, büyük ölçüde dış kamuoyunun ilgi duyduğu, tavsiye mahiyetinde ve İngiltere tarafından dayatılmayan bir vesika hükmündeydi. Buna rağmen imparatorluğun idari ve mali sisteminde bazı yeniliklerin ortaya çıkışında ve krizlerin atlatılmasında etkili oldu.

Mirès borçlanmasının akim kalması üzerine kapanan finansal muamelelerin açılması ve akabinde 1862 Borçlanması'nın yapılması ile piyasaları tarumar eden kaimelerin tasfiyesi misyonun başarısının ilk emareleriydi. Bu gelişmeleri yabancı sermaye katkısı ile payitahtta bir devlet bankasının kurulması, devletin yıllık genel bütçesinin ilk defa yayımlanması, devlet dairelerinin denetimsiz borçlanabilmelerine son verilmesi, Sayıştay'ın prototiplerinden birinin (*Divan-ı Muhasebe*) teşekkülü ve kamu borçlarının kaydının tek bir merkezde tutulması takip etti. Hobart ve Foster misyonu Osmanlı saray masraflarının kısılması ve kamu bürokrasisinde tasarrufa riayet hususunda da ikna ediciydi. Süregelen mali buhranın yükünün yalnızca halkın sırtına yüklenmesinin önüne geçilerek günümüz bürokratlarının da örnek alması gerektiği bir deneyimi Osmanlı devlet adamlarına yaşattı. Böylelikle

¹⁴⁵ Çakmak, "Marquis de Ploeuc", s. 241.

¹⁴⁶ Authemann, *Bank-ı Osmani-i Şahane*, s. 263.

1866 yılında meydana gelecek olan iç borçların kupon ödemeleri krizine dek Osmanlı maliyesinin temerrüt hâline düşmesi büyük ölçüde engellenmiş oldu.

Hobart ve Foster, Osmanlı maliyesi açısından köklü değişimlere vesile olmasalar da İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki çıkarlarının garanti altına alınmasını sağlamışlardır. Kaleme aldıkları rapor daha sonra Osmanlı maliyesi üzerinde araştırmalar yürüten İngiliz bürokratlara bir referans kaynağı olmuştur. Bu kapsamda iki devlet arasındaki ilişkilerin dostane bir seyre girmesi ile Osmanlı idarecilerinin Şark Meselesi konusundaki endişeleri de bir müddet giderilmiştir. Öte yandan bir dış borçlanma ile ilişkilerin iyileşmesi İngiltere'ye Osmanlı egemenliğini zedeleyici talepler yöneltebilmesi için bir kanal açmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Between 1861 and 1863, the Ottoman Empire underwent a critical period during which numerous and detailed reports were produced regarding her financial administration. This period was a turbulent time marked by significant economic distress and social unrest in the imperial capital city of Istanbul. A key and principal factor contributing to this situation was the failure of the Mirès Loan in 1861, which exacerbated the financial challenges faced by the Ottoman Empire. In response to the worsening crisis, the British government intervened by dispatching two prominent financial experts from Board of Trade and Paymaster's Office, Lord Hobart and Morgan Hugh Foster, who played a significant and responsible role in shaping the future of Ottoman financial administration. These two experts, with their deep expertise and influence, worked closely with notable Ottoman officials in the bureaucracy and provided crucial recommendations that contributed to the short-term stabilization of the empire's finances.

The financial interventions of Lord Hobart and Morgan Hugh Foster are often cited in historical literature, yet their activities, the specific nature of their influence, and their contributions have not been comprehensively studied so far. While separate studies have highlighted their presence in the capital city and their reports, there remains a notable gap in research that thoroughly examines their involvement using both Turkish and foreign archival sources, including government documents and contemporary newspapers. This article actively seeks to address this gap by offering a detailed analysis of the circumstances surrounding the Ottoman financial crisis post-Crimean War (1853-1856), the selection and appointment of aforementioned British financial experts, and the process through which they compiled their significant reports.

The decline of the Ottoman financial balance, following the Crimean War with Russia, is critical to understanding the larger context of the financial crisis of the early 1860s. The empire's serious efforts to maintain a sustainable fiscal policy were increasingly undermined by mounting debt, inefficient revenue collection, and a reliance on foreign loans that placed the state bureaucracy in a vulnerable position for a long time. The Mirès Loan of 1861, initially seen as a potential and single solution, ultimately failed, triggering the need for external intervention as much as possible. British financiers, with their extensive and profound experience in managing state finances and economic decisions, were urgently called upon to offer advice and support.

Lord Hobart and Morgan Hugh Foster's reports, notably a 42-page document they prepared, contained a series of structural and solid proposals aimed at reforming the empire's financial system and creating a sound management. Among these valuable recommendations were the establishment of an annual budget of central and provincial bureaucracy, the creation of a national state bank to centralize and regulate financial transactions, and the introduction of rigid measures to limit and to give a standard to the borrowing capacity of government offices and the treasury department of Ottoman palace. These proposals on the one hand sought to modernize the Ottoman financial administration, on the other hand tried to make it more transparent, accountable, and sustainable.

The article also deals with the challenges faced by Lord Hobart and Morgan Hugh Foster during their tenure in the Ottoman capital city of İstanbul. These particular points included the reluctance of local officials to adopt foreign financial models, resistance to centralization of financial powers, and the broader political and economic instability that hindered reform efforts for a long time. Despite these obstacles and troubles, Lord Hobart and Morgan Foster completed their reports and offered a clear blueprint for financial restructuring that echoed the principles of modern fiscal governance.

This study evaluates the effectiveness and success of the interventions of two British financial experts in the short term in the Ottoman Empire. While their recommendations provided immediate relief and were initially well-received, the degree to which they led to lasting change in Ottoman financial practices remains a matter of debate at present. By examining both the immediate outcomes of their proposals and the larger historical trajectory of Ottoman financial management, this article actually contributes in a broad meaning to a more nuanced understanding of the role of foreign financial experts in the modernization of the empire.

Ultimately, this research sheds light on a crucial episode in Ottoman history, providing insight into the interplay between foreign intervention and local governance, as well as the challenges and limitation of implementing financial reforms in a rapidly changing imperial context. Through the lens of Hobart and Foster's activities, this article offers a deeper understanding of the complex dynamics at play in the Ottoman Empire's effort to modernize its financial administration in the mid-19th century.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- 1- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair (A.MKT.NZD), 440/95.
İrade Hariciye (İ.HR), 179/9915; 193/10905; 204/11749.
Hariciye Nezareti İdare (HR.İD), 261/18.
Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3), 63/22; 64/21; 62/49; 75/18.
Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT), 401/80; 474/82; 410/45; 466/65.
Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS), 1892/8; 1893/11.
Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO), 376/30; 507/11.

2- Foreign Office (FO), 424/24.

3- Osmanlı Bankası Arşivi (OBA), LA, 23,963.

Kaynak Eserler, Araştırma ve İncelemeler

Abdurrahman Şeref: “Ecânibden İlk İstikrâz Teşebbüsümüze Ait Birkaç Vesîka”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 30 (1330), 321-337.

Active Academy Araştırma Merkezi: “Mr. Falconnet’in Konsolidasyon Projesi”, *Active: Bankacılık ve Finans Dergisi*, 24 (2002), 86-89.

Active Academy Araştırma Merkezi: “Osmanlı Maliyesinde Yabancı Uzmanlar”, *Active: Bankacılık ve Finans Dergisi*, 34 (Ocak-Şubat 2004), 86-91.

Active Academy Araştırma Merkezi: “1862 Borçlanması ve İngiliz Hükümeti”, *Active: Bankacılık ve Finans Dergisi*, 38 (Eylül-Ekim 2004), 86-92.

Active Academy Araştırma Merkezi: “Mirès Soruşturması ve Osmanlı Maliyesi Hakkındaki İlk Kapsamlı Rapor”, *Active: Bankacılık ve Finans Dergisi*, 39 (Kasım-Aralık 2004), 86-91.

Ahmed Cevdet Paşa: *Maruzat*, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

Ahmed Cevdet Paşa: *Tezâkir 1-12*, yay. Cavit Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953.

Ahmed Cevdet Paşa: *Tezâkir 13-20*, yay. Cavit Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960.

Ahmed Lûtfî Efendi: *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, haz. Münir Aktepe, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, X.

Akyıldız, Ali: *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.

Akyıldız, Ali: *Para Pul Oldu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Akyıldız, Ali: “Kaime”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, 2001, 212-215.

Akyıldız, Ali: “Osmanlı Devleti’nin Kırım Savaşı’nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlanmalar”, *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856) Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2007, s. 11-18.

Akyıldız, Ali: *Haremin Padişahı Valide Sultan*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.

Al, Hüseyin: *Osmanlı Devleti’nde Kambyo İstikrarı Uygulaması: (1839- 1863)*, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011.

Al, Hüseyin: *Uluslararası Sermaye ve Osmanlı Maliyesi: 1820-1875*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007.

Al, Hüseyin ve Şevket K. Akar: “Uluslararası Finans Politik Açısından 1860–61 Suriye Bunalımı ve Mirès Borçlanması”, *Tarih Dergisi*, 45 (2007): 77-122.

Al, Hüseyin ve Şevket K. Akar: “Osmanlı Maliyesinde Kısır Döngü ve 1861 Ticarî Krizi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 18 (2008), 51-86.

Al, Hüseyin ve Şevket K. Akar: *Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları, 1854-1856*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2003.

Al, Hüseyin ve Şevket K. Akar: “Dersaadet Bankası’nın Tasfiyesi ve 1852 Borçlanması”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 4 (2006): 149-207.

Al, Hüseyin ve Şevket K. Akar: *Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme: Osmanlı Para Reformu*, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2014.

Al, Hüseyin ve Şevket K. Akar: *Osmanlı’dan Günümüze Borsa: Galata Borsası (1830-1873)*, İstanbul: Borsa İstanbul, 2013.

Al, Hüseyin, Şevket K. Akar ve Kaya Bayraktar: *Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme: Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’de Merkez Bankası Arayışları*, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2014.

- Altuğ, Yılmaz: *Yabancıların Arazi İktisabı Meselesi*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1963.
- Anderson, Olivie: "Great Britain and the Beginings of Ottoman Public Debt", *The Historical Journal*, 1 (1964), 47-63.
- Antonin du Velay: *Essai sur l'histoire financière de la Turquie*, Paris: Arthur Rousseau, 1903.
- Autheman, Andre: *Bank-ı Osmani-i Şahane: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası*, çev. Ali Berk-tay, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2002.
- Baban, Şükrü: "Tanzimat ve Para", *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s. 233-262.
- Bayraktar, Kaya: *Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Moratoryum İlanındaki Yeri (1863-1875)*, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002.
- Bell, K.: *The Constantinople Embassy of Sir Henry Bulwer, 1858-65*, University of London, PHD Thesis, 1961.
- Blaisdell, Donald C.: *European Financial Control in the Ottoman Empire*, New York: Columbia Uni-versity Press, 1929.
- Burke Bernard and Ashworth P. Burke: *The Genealogical and Heraldic Dictionary of the Peerage and Baronetage*, London: Harrison and Sons, 1914.
- Clay, Christopher: *Gold for the Sultan*, London: I.B. Tauris, 2000.
- Cottrell, Philip: *Investment Banking in England: 1856-1881*, New York: Routledge, 2013, VII.
- Cottrell, Philip: "A Survey of European Investment in Turkey, 1854-1914: Banks and the Finance of the State an Railway Construction", *East Meets West*, England: Ashgate, 2008, s. 59-96.
- Çakır, Coşkun: *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Çakmak, Hasan Ali: *Meclis-i Âlî-i Hazâin: Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri (1860-1866)*, Konya: Çizgi Ki-tabevi, 2023.
- Çakmak, Hasan Ali: "Fransız Maliyeci Marquis de Ploeuc'ün İstanbul Serüveni (1859-1867)", *Aşk ile Çalışan Yorulmaz: Ali Akyıldız Armağanı*, ed. Mehmed Yaşar Ertaş, İlhami Yurdakul ve Öme-rül Faruk Bölükbaşı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2023, s. 215-245.
- Çakmak, Hasan Ali: "Ottoman Bank Müdürü Francis de Palézieux Falconnet'nin İstanbul Serüve-ni (1856-1861)", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 1 (2024), 113-140.
- Davenport-Hines R.P.T. and Jones Geoffrey: *British Business in Asia Since 1860*, New York: Cam-bridge: 1989.
- Eldem, Edhem: *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Farley, James Lewis: *The Resources of Turkey*, London: Longman, Green and Roberts, 1862.
- Gladstone to His Wife*, London: Methuen and Co, 1936.
- Gölen, Zafer: "1862 Karadağ Askeri Harekâtı ve Sonuçları", *Belleten*, 273 (2011), 503-570.
- Guymer, Laurence M.: *Curing The Sick Man: Sir Henry Bulwer and the Ottoman Empire, 1858-1865*, University of East Anglia, PHD Thesis, 2009.
- Güran, Tevfik: *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları, (1841-1861)*, Anka-ra: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Hansard's Parliamentary Debates*, London: Cornelius Buck, 1862, CLXV.
- Hansard's Parliamentary Debates*, London: Cornelius Buck, 1862, CLXVI.
- Hansard's Parliamentary Debates*, London: Cornelius Buck, 1862, CLXVII.
- Hansard's Parliamentary Debates*, London: Cornelius Buck, 1862, CLXVIII.
- Hasan Ferid: *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi: Bankacılık*, haz. Mehmet Hakan Sağlam, İstanbul: Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, 2008, III.
- Hertslet, Edward: *The Foreign List*, London: Harrison, 1878.

- Instructions Addressed to Her Majesty's Embassy at Constantinople Respecting Financial and the Protection of Christians in Turkey 1856-75*, London: Harrison and Sons, 1877.
- İnal, İbnülemin M. Kemal: *Son Sadrazamlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, I-II.
- Jenks, Leland Hamilton: *The Migration of British Capital to 1875*, London: Alfred A. Knoff, 1927.
- Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, VII.
- Kazgan, Haydar: *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*, Ankara: Efil Yayınevi, 2022.
- Keleş, Erdoğan: "Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Finansmanı ve Buna Dair Bir Defterin Değerlendirmesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 27 (2010): 107-141.
- Kıray, Emine: *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Kış, Salih: *Divan-ı Muhasebat Osmanlı Devleti'nde Mali Denetim (1862- 1908)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.
- Köprülü, Orhan: "Fuad Paşa, Keçecizâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, 1996, 202-205.
- Kurtoğlu, Ramazan: *Türkiye Ekonomisi (1838-2010)*, Ankara: Orion Kitabevi, 2015.
- Mariott, John Arthure Ransome: *The Eastern Question*, Oxford: Clarendon Press, 1924.
- Morawitz, Charles: *Les Finances de la Turquie*, Paris: Guillaumin et cie, 1902.
- Ortabağ, Erol: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 2018.
- Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*, der. Nezih Varcan, Ankara: Maliye Bakanlığı, 2000.
- Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler 1841-1918*, haz. Tevfik Güran, Ankara: Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, 2003.
- Özcan, Azmi: "Şark Meselesi Kimin Meselesidir?", *Prof. Dr. Atilla Çetin'e Armağan*, Sakarya: Sakarya Belediyesi, 2016, s. 61-67.
- Özcan, Besim: *Kırım Savaşı'nda Mali Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti (1853-1856)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1997.
- Özkan, Ayşe: "Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 50 (2011), 171-196.
- Pakalın, Mehmet Zeki: *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, Ankara: Maliye Tetkik Kurulu, 1977, III.
- Plessis, Alain: *La Politique de la Banque de France de 1851 à 1870*, Genève: Librairie Droz, 1985.
- Rodkey, Frederick S.: "Ottoman Concern about Western Economic Penetration in the Levant, 1849-1856", *The Journal of Modern History*, 4 (1958): 348-353.
- Sağlam, Mehmet Hakan: *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum (1875-1881): Rûsûm-ı Sitte'den Duyûn-ı Umûmiyye'ye*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.
- Sayar, Nihad: *Türkiye İmparatorluk Dönemi Siyasi, Askeri, İdari ve Mali Olayları*, İstanbul: Nihad Sayar Vakfı, 1977.
- Steele, E. D.: *Palmerston and Liberalism (1855-1865)*, UK: Cambridge University Press, 1991.
- Süleyman Sudi: *Usul-i Meskûkât-ı Osmaniye*, İstanbul: Asaduryan Matbaası, 1311.
- Şener, Abdülatif: *Osmanlı Maliyesinin Şeffaflaşması: Yayımlanan İlk Bütçeler*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- Testa, Ignaz: *Recueil des traités de la Porte ottomane avec les puissances étrangères, depuis le premier traité conclu, en 1536, entre Suléyman I et François I jusqu'à nos jours*, Paris: Amyot, 1864, IV.
- Yeniay, İ Hakkı: *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul: Ekin Basımevi, 1964.

- Yerasimos, Stefanos: *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na*, çev. Babür Kuzucu, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1975, II.
- Yetiş Doğan, Esmâ Gül: *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme (1839-1881)*, İstanbul: Vakıf-Bank Kültür Yayınları, 2022.
- Yetiş Doğan, Esmâ Gül: "1860-61 Suriye Olayları, Tazminat ve Şam Sergileri", *Belleten*, 310 (2023), 959-983.
- Yetiş Doğan Esmâ Gül ve Şevket K. Akar: "Osmanlı Devleti'nde Modern Borçlanmanın Gelişimi", *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz: Gerçeklik Algı Kuram Uygulama*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2023, s. 257-294.

Sürelî Yayınlar

Ceride-i Havadis

İstîşare

Journal de Constantinople

La Turquie

L'Orient Illustré

Revue des Deux Mondes

Ruzname-i Ceride-i Havadis

Tercüman-ı Ahval

The Daily News

The Examiner

The Gentleman's Magazine

The Morning Chronicle

The Times

Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası

İnternet Kaynakları

<https://fosterhillroadcemetery.co.uk/the-foster-family-of-brickhill-house/>

[Erişim tarihi: 18.11.2024]

<https://sriramv.com/2017/06/14/the-indian-charivari-series-lord-hobart/>

[Erişim tarihi: 18.11.2024]

<https://www.lse.ac.uk/EconomicHistory/Assets/Documents/WorkingPapers/EconomicHistory/2005/wp9005.pdf>

[Erişim tarihi 19.11.2024]

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=cool.ark:/13960/t25b0pm6k&seq=3>

[Erişim tarihi 02.12.2024]